

İSLAM-BİLİM İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ATAULLAH BAYEZİDOF'UN RENAN'A REDDİYESİ*

Doç. Dr. Ramazan YILDIRIM**

Özet

Ernest Renan'ın "İslam ve Bilim" isimli konferansında İslamiyet'in bilimle bağdaşmadığı ve terakkiye mani olduğu şeklindeki fikirleri kısa zaman içinde İslam dünyasının birçok bölgesinde tepkiyle karşılandı ve onun bu tezini çürütmeye çalışan reddiyeler yazıldı. Cemaleddin Afgani, Namık Kemal, Ali Ferruh, Emir Ali, Reşid Rıza, Celal Nuri ve Ataullah Bayezidof gibi mütefekkirler Renan'ın iddialarını çürütmeye çalışarak yazdıkları reddiyelerle ona cevap vermeye çalıştılar. Bu makalede dönemin Petersburg Baş İmamı olan Ataullah Bayezidof'un Renan'ın iddialarını çürütmek üzere yazdığı reddiyesi ve karakteristik özellikleri değerlendirilmektedir. **Anahtar Kelimeler:** Ataullah Bayezidof, Ernest Renan, Din-Bilim, İslamiyet ve Maarif, Reddi Renan.

Abstract

ON RELATIONS OF ISLAM AND SCIENCE: REFUTATION OF AHUN ATAULLA BAYAZITOV

Ideas and claims of Ernest Renan at one of his conferences called "Islam and Science", where he addressed Islam as contradicting to science and thus opposing development, drew rapid responses from many scholars from around the Islamic world. Intellectuals like Jamaluddin Afghani, Namık Kemal, Ali Ferruh, Amir Ali, Rashid Rida, Celal Nuri İleri and Ahun Ataulla Bayazitov are the most renowned scholars who authored several refutations to disproof Renan's arguments. In this article, the refutation of the former Imam of St. Petersburg Mosque, Ahun Bayazitov, has been studied and its characteristic features has been evaluated.

Keywords: Ataulla Bayazitov, Ernest Renan, Religion-Science, İslamiyet and Education, Refutation of Renan.

1. Giriş

İslam dünyası Batı dünyasında ortaya çıkan aydınlanma hareketinden sonra önyargılı saldırgan söylemlerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle de pozitivist akımların din-bilim ilişkileri bağlamında ortaya koydukları yaklaşımlardan hareketle İslam ve Müslümanlar hakkında hiçbir ilmî ve ahlakî temeli olmayan iddialar dillendirilmiştir. 19. yüzyıl bu tür iddia ve söylemlerin yoğun bir şekilde dile getirildiği bir

* Bu makale 12-18 Mayıs 2014 tarihlerinde Kazan-Tataristan'da düzenlenen "Türk Dünyasını Aydınlatanlar: Mehmet Akif Ersoy ve Abdullah Tokay" Uluslararası Sempozyumunda sunulan tebliğ metninin yeniden düzenlenmiş halidir.

** İstanbul Üniv. İlahiyat Fak.

dönem olmuştur. Kurumsallaşmış Hıristiyanlığın yegâne merkezi olan kilisenin her türlü dinî yorumu temellük etmesi, dünyaya ve hayata dair farklı hiçbir yoruma müsaade etmemesi kilise ile hayat arasında kapanması mümkün olmayan bir uçurumun oluşmasına sebep olmuştur. Kiliseden kopuş dinden ve Tanrıdan da kopuşu beraberinde getirmiş ve din vicdana, bilim de akla hasredilerek vicdana hapsedilen dinin akla ve bilime dair söz söyleyemeyeceği sonucuna varılmıştır.

İslam ve Müslümanlar batı merkezli oluşan bu bakış açısıyla değerlendirilip kilise eliyle tekelleştirilmiş Hıristiyanlık ile İslamiyet arasında bir özdeşlik kurularak Hıristiyanlık özelinde geliştirilen karşıt argümanlardan hareketle İslam da eleştiri konusu yapılmıştır. Oysaki İslam'ın tarih boyunca her türlü yorumu kendi tekeline alan bir kilisesi olmadığı gibi mutlak hakikat üzerinde inhisarcılık yapan hareketler de İslam dünyasında hayatiyet sahası bulamamıştır. Batıcı, önyargı merkezli tarih algısında İslam ve Müslümanlar yok sayılıp ötekileştirilerek İslam dünyasını kuşatmanın kültürel temelleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Batıda ortaya çıkan seküler ve pozitivist anlayışın tercüme yoluyla İslam dünyasına taşınması ve kendine yerel bazı dayanaklar bulması gecikmemiştir. İslam toplumlarında var olan birçok sorunun anlaşılmasında ve çözümünde sihirli bir formül muamelesi gören bu anlayışın etkileri uzun bir süre varlığını devam ettirmiştir.

Din-bilim ilişkileri bağlamında yapılan tartışmalarda metafizik alana ait olan her şey dışlanmaya çalışılmış, hatta dinin felsefe ile olan bağları koparılmış ve din adı altında tüm fikrî ve ahlakî değerler hayatın dışına atılmak istenmiştir. Din-bilim tartışmalarının en hararetli bir şekilde yapıldığı ülke olan Fransa'da kilise özelinde Hıristiyanlık; Hıristiyanlık özelinde de din mahkum edilmiş ve kısa bir süre sonra da bu tartışmalardan İslam dini ve Müslümanlar da paylarını almışlardır. "Nitekim XVIII. ve bilhassa XIX. yüzyıl Avrupa'sında, İslam dininin tekâmül ve terakki'ye izin vermediği, Müslümanları ilerleyip gelişebilecekleri gibi fikirler pek revaçta idi."¹

Ernest Renan (1823-1892) söz konusu tezleri en açık bir ifadeyle savunmuş ve 1883 yılında Sorbonne'da "İslam ve Bilim" başlığı altında bir konuşma yaparak dikkatleri üzerine çekmiştir. Renan'ın mezkûr konuşmasında özetle İslam'ın terakkiye mâni olduğunu söylemesi İslam dünyasının her bölgesinde tepkiyle karşılanmış ve etkisi hala devam etmekte olan İslam-bilim ilişkileri konulu tartışmaların başlamasına sebep olmuştur. Bu tartışmalar bağlamında Müslümanlar tarafından kaleme alınan reddiyelerde; İslam dünyasında yaşanan gerilemenin sebebi İslam dini değildir, Müslümanlar geçmişte bilim-

1 Dücane Cündioğlu, "Ernest Renan ve "Reddiyeler" Bağlamında İslam-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı" Divan, 1996/2, s. 4.

de, sanatta ve medeniyette çok önemli gelişmeler göstermişlerdir, İslam'ın akla, fikre, felsefeye ve ilme mani olduğunu söylemek *İslam'a ve Müslümanlara yöneltilmiş büyük bir iftiradır* şeklindeki yaklaşımlar dile getirilmiştir. Cemaleddin Afgani, Namık Kemal, Ali Ferruh, Emir Ali, Reşid Rıza, Celal Nuri ve Ataullah Bayezidof gibi mütefekkirler Renan'ın iddialarını çürütmeye çalışmış, İslam'ı ve Müslümanları savunan reddiyeler yazarak tepkilerini ortaya koymuşlardır.

2. Ataullah Bayezidof

1846 yılında Han Kirman Kasım civarındaki Tiyenkav köyünde doğan Ataullah Efendi, ilk eğitimini babasından aldıktan sonra Çotay köyündeki Molla Şihabuddin Medresesi'ne giderek temel eğitimini tamamlamıştır. Petersburg şehrinde 22 Nisan 1911 yılında vefat etmiş ve cenazesi büyük bir kalabalığın katılımıyla düzenlenen törenle defnedilmiştir. Kasım Tatarları 1871 yılında Petersburg'da bir mahalle kurup burada inşa ettikleri camide imamlık yapmak üzere Ataullah Efendi'yi davet etmişlerdir. Ataullah Efendi hemşehrilerinin bu davetini kabul ederek imamlık yapmak üzere bu mahalleye gitmiştir.²

Petersburg'ta başarılı olabilmek için Rusça'nın önemini çok erken bir vakitte kavrayarak bütün mesaisini bu dili öğrenmeye sarf etmiş ve bunu geliştirerek Vladimir Salauyov ile meşhur Rus edebiyatçısı İsisnkov gibi dönemin meşhur Rus edebiyatçıları ve fikir adamlarıyla özel dostluklar kurmuş, onlarla bir araya gelerek değişik konularda fikir alışverişinde bulunmuştur. Vladimir Salauyov'un "Muhammed ve Hayatı" adlı risalesi Ataullah'ın tesiriyle kaleme alınmıştır. Salauyov bu eserini yazarken Ataullah Efendi'den çokça istifade etmiştir. Ataullah Efendi, bu yakın çevresi sebebiyle Rusçaya iyi derecede vakıf olmuş, bu dilde düzenli eğitim almadığı halde eserlerini mükemmel bir Rusça ile yazabilmiştir.³

Ataullah Efendi baş imamlık payesini alarak hem bulunduğu yerde cemaate hizmet etmiş hem de matbuat âleminde dergi ve gazetelerde Müslümanları savunan çeşitli yazılar kaleme almıştır. Vastoçnoye Obozroniye Şarkiyat Etütleri dergisinin 1880/10. sayısında "*Rus Olmayan Milletlerin Terakkisi Konusu*" başlığıyla bir makale yayınlamıştır. Dönemin Rusya'sında Müslümanların taassup sahibi ve fanatik oldukları ile ilgili basında çıkan yayımlara karşı Ataullah Efendi Sanpetersburg, Vidomosti dergisinin 1886/123. sayısında *Müslümanların Fanatizmi Hakkında* adlı uzun bir makale yazmıştır. Ayrıca bir Rus gazetesinde çıkan ve Rusya'daki Müslümanların dinlerinden uzaklaştırılıp Ruslaştırılması gerektiği ile ilgili çıkan bir yazıya Golosi Gazetesinin 1882/308. sayılı nüshasında bir reddiye yayınlamıştır. 1892

2 Sırat-ı Müstakim: 1327, VI. s. 142.

3 Şura; 15 Mayıs 1911, VI/10, s. 292-294.

yılında Sın Oteçestva Gazetesinin 338. sayılı nüshasında Rusya'daki Müslüman okullarının hocaları hakkında kapsamlı bir makale yayımlanmıştır.⁴

Dönemin Rus basınında; Rusya Müslümanlarının kütüphanelerinde İstanbul ve Mısır'dan gelen kitapların olduğu, bu kitaplarda bazı zararlı fikirlerin bulunduğu, hatta Kuran'da geçen "kâfir" lafzının Hıristiyanları da kapsadığı, bu yüzden Rusya'daki Müslümanların Hıristiyanlara iyi gözle bakmadıkları, bu sebeple bu dini kitaplarının genelini zararlı fikirler içerdiği şeklinde yayımlar yapıyordu. Bunun üzerine Ataullah Efendi, yoğun bir çaba sarf ederek *Tatar Edebiyatı ve Literatürü* konusunda Peterburgski Videmosti gazetesinin 1891 yılının 214-92 sayılı nüshalarında reddiyeler yazarak bu düşünceleri eleştirmiştir.⁵ Petersburg'ta büyük bir camii yapılmasına öncülük eden Bayezidof, Rusya Müslümanlarının gazete çıkarmaları serbest bırakılınca İdil-Volga lehçeleriyle yayımlanan haftalık Nûr gazetesini yayınlamaya başlamıştır.

Ataullah Bayezidof, Renan'ın "*İslam ve Bilim*" isimli metninin Rusçaya tercüme edilmesinden hemen sonra meşhur reddiyesiyle birlikte İslam-bilim ilişkileri bağlamında birçok konuyu irdeleyen eserlerini kaleme almıştır. Renan'a Rusça olarak yazıp 1883 yılında Petersburg'ta yayınladığı risaleyi ve İslamiyetin *Maarife Taalluku* isimli kitabını Ahmed Midhat Efendi'ye göndermiştir. Her iki eser de o sıralar İstanbul'da bulunan Madam Gülnar Delebedof (Madam Olga de Lebedeva) ve Tercüman-ı Hakikat Gazetesi yazarlarından Ahmed Cevdet tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁶ Bayezidof'un bu her iki eseri daha sonraları Osmanlıca çevirisinden hareketle sadeleştirilerek yayımlanmıştır.⁷

Rusya'daki Müslümanların güncel dinî meseleleri üzerinde çalışan Bayezidof bu alanda birçok risale ve makale yazarak onları bilgilendirmeye çalışmıştır. Çarlık Rusya'sı resmi makamlarıyla iyi ilişkiler kurarak Müslümanların yaşamış oldukları sorunları çözme ve onlara yardımcı olma konusunda faaliyetlerini yürütmüştür. Gerek yazdıklarıyla gerek yürüttüğü diğer sosyal faaliyetleriyle Rusya'da yaşayan tüm Müslümanlar arasında saygın bir âlim ve milletin hamisi olarak

4 Şura; 15 Mayıs 1911, VI/10, s. 292-294.

5 Şura; 15 Mayıs 1911, VI/10, s. 294-292; İldus Kuddüsulı Zahidullin "*İsmail Gaspıralı ve Çarlık Hükümetinin Ruslaştırma Siyaseti*", İsmail Bey Gaspıralı İçin, Baş editör: Hakan Kırımlı, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yay., Ankara-2004, s. 38.

6 Ataullah Bayezidof, *Reddi Renan (İslamiyet ve Funûn)*, Mütercimler: Madam Gülnar Delebedof, Ahmed Cevdet, İstanbul-1307; *İslamiyetin Maarife Taalluku ve Nazarı Muarizinde Tebyini*, Rusçadan Mütercimleri: Gülnar (Madam Delebedof), Ahmed Cevdet, Dersaadet-1308.

7 Ataullah Bayezidof, *İslam ve Medeniyet*, Sad. İbrahim Ural, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-2005.

tanınan Ataullah Efendi, Petersburg'a gelen tüm Müslümanlar tarafından ziyaret edilen biri olmuştur.

Ataullah Efendi hükümet mekteplerinin birçoğunda da dersler vermiştir. Parskiy, Nikaloyevski, Aleksandrovkiy okullarında ve mühendislik okuyan değişik gruplara din öğretmenliğinin yanında Asya Bölümünde Türk dili okutmuştur. Bu tecrübelerden istifadeyle Tatar dilinin gramerine dair bir eser kaleme almış ve onun bu eseri Tatarca öğrenmek isteyenlerin el kitabı haline gelmiştir. Polonya Müslümanları iman ibadet konularını içeren Rusça yazılmış bir kitap ihtiyacını kendisine bildirince İman Prensipleri adıyla bir risale yazmış ve bu risalenin Arap harfleriyle yazılmış metnini de aynı eserin sonuna ekleyerek yayınlanmıştır. Bayezidof'un bu risalesi uzun süre Polonya Müslümanlarının dinlerini öğrenmek için başvurdukları bir eser olagelmıştır.⁸

3. Ataullah Bayezidof'un Reddiyesi

Renan tarafından verilen konferans metni 1883 yılında Aleksi Vedrof tarafından Rusça'ya tercüme edilmiştir. Petersburg İmam ve Müderrisi Ataullah Efendi, bu Rusça metinden hareketle tenkitlerini kaleme almıştır. Renan'ın İslamiyet ve bilim hakkındaki konuşma metnini detaylı bir şekilde incelemeye tabi tutan Ataullah Bayezidof, konuşma metninin muhtevasına geçmeden önce onun yöntemi veya yöntemsizliği hakkındaki eleştirilerini dile getirmiştir.

a. Yöntem Eleştirisi

Ataullah Bayezidof, reddiyesine başlarken Renan'ı çok önemsediyini gizleme ihtiyacı duymaz. Onun sadece Fransa'da değil tüm Avrupa'da yüksek mevkiler elde ettiğini, ilim, teknik ve felsefe konusunda güvenilir kişilerden olduğunu belirtir. Zaten Bayezidof'u üzen husus da işte budur. Çünkü nasıl olur da böylesine önemli bir şahsiyet İslam dini hakkında suçlamalarda bulunabilir. "...bir zât-ı muhteremin din-i İslam hakkında mümkinu'l-vücûd gördüğü ittihâmât bizi nihayet derecede dilhûn eyledi."⁹ Oysaki İslam dini insanlığın her yönden ilerlemesine yardımcı olan ve akla en uygun olan bir dindir. Aynı zamanda İslam dini insanın maddi ihtiyaçlarını karşılamayı, manevi ihtiyaçlarından daha öncelikli görür.

İslam dinine yönelik bir saldırıyla karşı karşıya olduğu hissiyatıyla hareket eden Bayezidof, Renan'ın görüşlerini hakikatle bağdaştırmaz ve onun iddialarını teolojik açıdan ele alıp değerlendirmeye lüzum görmez. Bunun için de Renan'ın görüş ve iddialarındaki çelişkileri akıl

8 Şura: 15 Mayıs 1911, VI/10, s. 292-294.

9 Ataullah Bayezidof, *Reddi Renan (İslamiyet ve Funûn)*, Mütercimler: Madam Gülnar Delebedof, Ahmed Cevdet, İstanbul-1307, s. 7.

sahipleri için beyan etmek istediğini dile getirir. Ona göre İslam dini, diğer semavi dinler gibi vahiy yoluyla indirilmiş olmasının ötesinde Allah ve ruh hakkında akla ve mantığa uygun olan temel hükümler içermektedir ve bilimle de uyum halindedir.

Ataullah Bayezidof, Renan'ın söz konusu metnini okurken onun zihin dünyası ve bakış açısını sorgulamaya çalışır. Neden İslamiyet, bilim dışı olarak algılanıyor ve kötülenmek isteniyor? Bu dinin temel esaslarının daha iyi anlaşılması için niçin derinlemesine bir araştırma yapılmıyor? Renan'ın önyargılı olduğu ve belli bir yöntem dâhilinde İslamiyet'e yaklaşmadığı düşüncesinden hareketle ona şu yöntemi önerir: "Renan, İslamiyet ve funûnu yekdiğeriyle mukayeseye kalkışmadan evvel İslamiyet'in mahiyet-i asliyesini ve sonra da ayrı ayrı her fer' ve şubesini tahkik ve istiknah edip ta'mîm-i enzâr etmeli ve sathiyat ile ve bazı âdemlerde gördüğü zıddu'l-me'mûr zevahir ve hususiyât ile iktifâ eylememeliydi."¹⁰ Önyargı, yüzeysel bakış açısı ve dinin gerçekliğiyle bağdaşmayan şekilsel uygulamalardan hareketle doğru bir sonuca varmak mümkün değildir. Çünkü dış görüntüler İslam dışındaki diğer dinlerin de dış görüntülerinde olduğu gibi doğruya ve hakikate uygun düşmeyebilir. İslam dini, belli olmayan, anlaşılabilir bir felsefe veya tabiatüstü bir vehim ya da bilimsel bir faraziye değildir. Aksine İslam, apaçık, anlaşılır sabiteleri olan ve gereği gibi araştırmaya ve anlaşılmaya müsait olan bir dindir ve bu dini araştırmak, incelemek hiçbir zorluğu gerektirmez. İslamiyet'in temel kaynakları Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti olduğu için işin başında bunları gereği gibi incelemek ve araştırmak gerekir ki İslam dininin bilimle olan ilişkisi ve ona uygun olup olmadığı sonucuna varılsın.¹¹

Bayezidof'a göre Avrupa'da saygın bir yeri olan Renan, bilimsel ve gerçekçi bir yaklaşımla hareket etmeyerek Müslümanları üzmüştür. Çünkü yöntem olarak sebepten sonuca, ilkelere amaca gitmeyi gerekli kılan terkib/sentez metodunu kullanan Renan, bu yöntemi sonuçtan sebebe, amaçtan ilkelere gitmeyi öngören tahlil/yorumlama metoduna tercih etmiştir. Bu yanlış yöntemden hareket ettiği için de Müslümanların bugünkü durumunu Avrupa milletlerinin kalkınmalarıyla mukayese etmiş, İslam dininin fen bilimlerine ve aklî ilimlere düşman olduğu sonucuna varmıştır. Renan, bu varsayımıyla İslam dininin bilime ve aklî ilimlere mani olduğunu dolayısıyla da Müslümanların Müslüman olmayan diğer milletlere göre geri kaldığını iddia etmektedir. Bayezidof, Renan'ın bu yanlış yargıya ulaşmasının nedeni olarak onun takip ettiği yöntemi gösterir ve Müslümanların bugün içinde buldukları durumdan hareketle İslam dininin yargılanama-

10 Bayezidof, *a.g.e.*, s. 9.

11 Bayezidof, *a.g.e.*, s. 10.

yacağını belirtir.

b. Muhteva Eleştirisi

Ataullah Bayezidof, Renan'ın yöntem ve bakış açısını sağlıklı bulmamakla beraber onun iddia ve görüşlerini eleştiri konusu yapar. Ona göre Renan'ın temel iddiası şudur: "Ulûm ve maârif-i İslamiyye hakikaten mevcûd mudur? Yahut ulûm ve maârif hiç olmazsa İslamiyet tarafından kabul ve müsaadeye mazhar olmuş mudur?"¹² Renan, bu soruya olumsuz cevap vermekte ve Müslümanların yedi asır gibi uzun sayılabilecek bir dönemde Fârâbî, İbn Sînâ gibi filozoflar yetiştirdiğini söylemekle beraber onların Araplar ve İslamiyet'in kendine özgü bir bilimlerinin olmadığını iddia etmektedir. Ona göre Müslümanlar arasında var olan tüm bu bilimlerin aslı Yunan'a aittir ve onlardan alınmıştır. Kültür, bilim ve sanatın milletler arasındaki dolaşımının doğal olduğu fikrinden hareket eden Bayezidof, Arapların Yunanlılardan ilim ve bilim aldıklarının inkâr edilemez olduğunu, buna karşı çıkmanın da söz konusu olmadığını belirtir. Çünkü sözü edilen ilimlerin ve bilimlerin ortaya çıkması yalnızca Yunanlıların bir eseri değildir. Mısırlıların ve Hindlilerin bu konuda Yunanlılardan daha önce geldiklerini kabul etmek gerekir ki tarihi gerçekler bunu kanıtlamaktadır.

Araplar ve Müslümanlar arasında ilmin gelişmediği tezini iddia eden Renan'ın, konuyla ilgili verdiği ve daha sonra metin olarak da yayınlanan konferansında birbiriyle çelişen ifadeleri Bayezidof'un gözünden kaçmamaktadır. Çünkü hem Müslümanlar arasında akli ilimlerle ilgili birçok çabanın olduğunu, İhvân-ı Safa ismindeki bilginler grubunun akli ilimlerle uğraşıp bir felsefe ansiklopedisi vücuda getirdiğini söylemek hem de Araplarla veya İslam ile ilgili özgün ilmi bir çalışmanın bulunmadığını söylemek apaçık bir çelişkidir. Çünkü Renan, kimya ve astronomi ilimlerinin dikkate değer bir şekilde Müslümanlar arasında yaygın olduğunu itiraf etmektedir. Ayrıca Abbasi döneminde Ebu Hasan Baykara tarafından cebir bilimi ileri bir düzeye taşınmış, dönemin Yunan matematikçilerini bile geride bırakmış, kelimciler hem İslam hem de diğer dinler hakkında akli ve fikri yöntemleri kullanarak karşılıklı münazaralarda bulunmuşlardır. İşte tüm bu hususlar ilim ve fenlerin Müslümanlar arasında yaygın olduğunu göstermektedir. Tüm bunları göz ardı ederek Avrupalıların bugünkü ilim ve teknolojileri sadece kendilerine özgü kılmaları, kendi medeniyetlerinin temelini eski Yunan uygarlığına dayandığını hesaba katmamaları büyük bir çelişkidir.¹³

Bayezidof, Renan'ın iddialarını muhteva açısından tahlil ederek onun başvurduğu yöntem ve bakış açısını kullanarak onun iddialarını çürütmeye çalışır. "Mösyö Renan'ın ifadesine bakılınca işi daha

12 Bayezidof, *a.g.e.*, s. 12.

13 Bayezidof, *a.g.e.*, s. 14-15.

ileriye götürmek lazım gelecek. Avrupa kendisine bütün Müslüman elinden geçerek gelen ve Arapların cühd ve gayretleri sayesinde intikal eden ulûm ve fûnûna Müslümanlar kadar dahi iddia-i mâlikiyet edemeyecektir. Görülüyor ki Renan'ın istintacı asla muvâfık-ı maslahat değildir. Eğer o neticeye muvâfık-ı hakikat olmak nazarıyla bakar isek mûmâ ileyhın Avrupa'ya nispet ettiği ulûm ve fûnûna dair Avrupalıların haklarını teslim etmemek iktizâ eder."¹⁴

Bilimi belli bir medeniyete veya millete hasretme düşüncesine karşı çıkan Bayezidof'a göre İslamiyet Avrupa'dan altı asır önce "ulûm ve fûnûn-u yunânîye" adı verilen bilgileri almış, onları kendi havzası içinde geliştirerek ileri bir seviyeye taşımış ve 1260 yılında da Latin Avrupa'ya aktarmıştır. Oysaki Avrupa çok sonraları bu bilgilere ilgi duymuş ve onları öğrenmek için çaba göstermiştir. Yani Hıristiyan Avrupa, söz konusu bilim ve fenleri ortaya çıkmasından on iki asır sonra benimseyip kabul etmiştir. Müslümanların onlardan önce bu ilimlerle tanışıp onları kabul etmesi İslam'ın sahip olduğu kabiliyet ve otoritesini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zaten İslam Peygamberi Hz. Muhammed, "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz" diyerek Müslümanları ilme teşvik etmiştir.

Renan'ın Avrupalıların söz konusu ilimlerle on iki asırlık bir gecikmeyle tanışmasını coğrafi konum ve diğer şartlara bağlaması Bayezidof için ikna edici olmaktan uzaktır. Çünkü söz konusu ilmin ortaya çıktığı Yunan bölgesi Fransa'ya yakın olduğu kadar Buhara, Semerkant, İran, İspanya, Bağdat ve Şam'a yakın değildir. Semerkant, Buhara ve İspanya'da yaşayan Müslümanlar coğrafi mesafenin uzaklığına ve şartların zorluğuna rağmen yeni ilimleri ve felsefeyi inceleyip öğrenmek için Bağdat'a yolculuk yapmışlardır. Oysaki Avrupa Katolikleri yanı başlarındaki ilimleri öğrenmek için hiçbir çabanın içinde olmamışlardır. İslam'ın özü itibarıyla ilim ve fenleri teşvik ettiğini söyleyen Bayezidof, söz konusu fikirlerini Hz. Peygamberin "İlim Çin'de de olsa onu öğreniniz", "İlim öğrenmek kadın erkek her Müslümana farzdır" hadisleriyle destekler.¹⁵

Ataullah Bayezidof, hem Renan'ın iddialarını çürütmek hem de İslam'ın ilme olan katkısını ve teşvikini anlatmak için ilginç bir örnekle açıklamada bulunur: Bir çocuğun istikbalî, refahı ve saadeti için tek başına babanın olması yeterli değildir. Bu çocuğa hayat beşiği olacak ve terbiye edecek olan bir de anne gerekir. Eğer böyle olmazsa bu yeni doğmuş çocuk korunaksız kalacağından dolayı ölecektir. İşte bu çocuğa bakarak onu koruyan ve onu toplumun ilgisine, saygısına layık olacak bir genç haline gelmesini sağlayan anne teşekkür ve övgüye layık

14 Bayezidof, *a.g.e.*, s. 15-16.

15 Bayezidof, *a.g.e.*, s. 19.

mıdır değil midir? Tabii ki buna layıktır. İşte verdiğimiz bu örnekten de açıkça anlaşılıyor ki Yunanistan nasıl ki ilim ve fenlerin babası ise İslâmiyet ve Arabistan da onu büyütüp terbiye eden annesidir. Dolayısıyla Avrupa kendi medeniyetinin babası olarak gördüğü Yunanistan'ın yanı sıra bu medeniyeti güçlü, kuvvetli bir genç haline getirip hediye eden İslâmiyet'e müteşekkir olmalıdır. Ki o zamanlar Avrupa, bu çocuğun babası hakkında bilgi sahibi değildi. Niçin bu medeniyetin, onu terbiye edip büyüten Arabistan'a aidiyetini kabul etmesin ki? "Mösyö Renan'ın beyan ettiği ulûm ve fûnûnun Yunanî olduğu kadar da Arabî olduğunu iddia ederiz."¹⁶

İslam tarihindeki bazı ilmî ve fikrî gelişmeler ile İslam arasında bir ilişki kurulamayacağını, bu gelişmelerin İslam'a rağmen bazı yöneticilerin inisiyatifıyla gerçekleştiğini, ilk Müslümanların ilim, fen ve felsefeye yabancı olduklarını, ayrıca Arapların sanata, felsefeye ve akıl yürütmeye elverişli olmadıklarını iddia eden Renan'ın söz konusu fikirlerine karşı çıkan Bayezidof daha çok savunmacı bir üslupla birlikte mukayese yapmak suretiyle aynı iddiaların Avrupa için de geçerli olacağını söyleyerek cevap vermeye çalışır: İslamiyet'in ilim, fen ve felsefeye yatkın olmadığı, Araplarda felsefi kabiliyet bulunmadığı, Araplar arasında sonradan meydana gelen bazı ilmî gelişmelerin İslamiyet'e rağmen gerçekleştiği iddiası esas alınıp bir sonuca ulaşılabileceği aynı yaklaşımı Avrupa için de göstermek mümkündür. Avrupa'nın da akli ilimlere elverişli olmadığı, mevcut gelişmişliğinin de kendi isteği dışında olduğu iddia edilebilir. Çünkü Avrupa her türlü maddî ve manevî gelişmeden habersiz olarak sadece birinci asırda değil Hıristiyanlığın kabulünden on iki asır sonra bile ulûm ve fûnûna yabancı kalmıştır. Ancak on üçüncü asırda İspanya'nın Araplar tarafından fethedilmesinden sonra Avrupalılar, Araplar sayesinde ilim öğrenmeye başlamışlardır. Renan'ın mantığından hareket edilirse Avrupa ile ilgili de mantikî sonucu inkar etmek doğal bir gerçeği kabul etmemek anlamına gelir ki Araplar böylesi bu durumu "muğalata" olarak isimlendirmişlerdir.¹⁷

Renan'ın akli yürütmesini açıkça muğalata olarak değerlendiren Bayezidof, göçebe yaşam biçimine alışmış olmalarından dolayı Arapların ilim ve fen alanlarındaki etkinliklerden belli bir süre uzak kaldıklarını söylemekle beraber bu durumun fazla uzun sürmediğini dile getirmektedir. Araplar yerleşik bir düzene geçtikten sonra hızla ilmi uğraşların içine girerek bu konuda önemli başarılar gerçekleştirmişlerdir. Arapların bu durumunu sosyolojik bir yasanın gereği olarak izah eden Bayezidof, insanların ilerlemesinin tabiat kanunları gereği yavaş olduğunu,

16 Bayezidof, *a.g.e.*, s. 21.

17 Bayezidof, *a.g.e.*, s. 24.

birden bire büyük değişimlerin gerçekleşmediğini belirtir.

c. Tarihsel Tecrübeyi Doğru Okumak

İslam tarihindeki bilimsel gelişmelerin nasıl okunması gerektiği hakkında doğru bir yöntemi benimsemeyen ve tamamen önyargılı bir okumayla Müslümanların geçmiş tecrübelerini değerlendiren Renan'ın yaklaşımı Bayezidof tarafından en fazla eleştiri konusu yapılan hususlardan biridir. Renan ilim ve medeniyete yaptıkları katkılarla şöhret bulmuş Abbasi halifelerinden Mansûr, Harun Reşîd ve Me'mûn'un şeklen Müslüman olduklarını iddia eder ve bu iddiasını da onların yabancı ülkelerden gelen her şeye ilgi duydukları, putperestlerin konuştukları dillere merak sardıkları, Hindistan, İran ve Yunanistan'a bazı konularda başvurdukları şeklinde gerekçelendirir. Bu tuhaf gerekçeye dayandırılan iddiayı mantıksal olarak değerlendiren Bayezidof "Ecnebî ve putperest lisanlarına merak edenler ecânibe ve putperestliğe mensupturlar. Abbasi halifeleri de ecnebî ve putperest lisanlarını merak ediyorlardı. Öyleyse onlar da sûretâ Müslüman idiler."¹⁸ şeklindeki önermeyi çıkarır ve bunun yanlışlığını ortaya koyar. Renan, bu sathî değerlendirmesiyle aslında farkına varmadan İslamiyet'in bilime ne kadar önem verdiğini ve Müslümanların da bu önemden hareket ettiklerini zımnen ifade etmektedir. Müslüman halifeler, taassup sahibi ve dar fikirli olmadıkları aksine fikir ve düşünce bakımından çok geniş olduklarından dolayı ilim ve fenlerin her dalına ilgi duymuşlar ve onların kaynakları putperestlerde dahi olsa hiç çekinmeden araştırmanın yollarına başvurmuşlardır.

Bayezidof, İslam tarihi boyunca Müslümanlara hükmeden iktidarlardan herhangi bir ayırma gitmeksizin onların tamamına sahip çıkar. Müslümanların tarihsel tecrübelerini oluşturan Abbasilerin yanı sıra İran'daki Büveyhîler, İspanya'daki Emevîler, Mısır'daki Fâtîmîler, Halep'teki Hamdânîler ve diğer yerel idareciler bilimin gelişmesi için çaba sarf etmişlerdir. "Her sülaleye mensup olan hulefanın cümlesi ulûm ve fûnûnu taht-ı himayelerine almışlardır. Nerede halife bulunmuş ise ulemayı nezdine celb ile tesahûb ve i'zâz-ı ulema hususunda müsabaka ederler idi. İslamiyet ile fûnûn bir ikiz kardeş makamında olup her yerde beraber arz-ı vücûd etmişlerdir."¹⁹ Bu tarihsel tespiti yapan Bayezidof, Avrupa ile İslam dünyası arasında da eşzamanlı bir mukayese yaparak görüşlerini destekler: "O zamanki Hıristiyan Avrupa ile Müslüman Asya arasında paralel bir hat çekersek gayet tuhaf bir tezat görürüz. Bir tarafta Müslümanlar bilim ve fenleri öğrenerek, hikmet ve felsefeyi önde gelen bir istekle araştırarak, hukuki işlemlerle ilgilenen bilginlerle birlikte en üstün şeref ve itibara layık

18 Bayezidof, *a.g.e.*, s. 29-30.

19 Bayezidof, *a.g.e.*, s. 31-32.

görülerek yaşıyorlar. Öbür tarafta ise Hıristiyan Avrupalılar Arapların aklı gayretlerine karşı soğuk, ilgisiz, katı duruyorlar; asla yakınlık göstermiyorlar. Yalnız on birinci ve on ikinci asırlarda âni bir rastlantı ile bilim ve fenler bir boşluk bulup, Fransa'ya girebiliyorlar."²⁰

Görüldüğü gibi Renan tarafından önyargılı ve sathi bir şekilde değerlendirilen Müslümanların tarihsel tecrübeleri Bayezidof tarafından doğru bir şekilde analiz edilince sonuç tabii olarak farklı olmaktadır. Hatta Renan'ın "İslamiyet İran'ın gelişmesini bir kasırga gibi durdurmuştur" sözünün yerine "İslamiyet ilim ve fenleriyle karşı durulması imkansız bir kasırga gibi Fransa'ya ulaşmıştır" cümlesini kuracak kadar da özgüvene sahip olan Bayezidof tamamen savunmacı bir söylem yerine ilzam edici bir mantık kullanmayı tercih etmektedir.

İlim ve fenlerin ilerlemesinin veya gerilemesinin rasyonel sebeplere bağlı olduğunu dile getiren Bayezidof, eğer bir yerlerde ilmi bir duraklama varsa onun sosyal ve siyasal sebepler gibi rasyonel bir gerçekliğinin bulunduğunu belirtir. Dolayısıyla Araplar arasında meydana gelen ilmî duraklamayı onların dinlerine bağlamak ve sadece bu gerekçeye dayandırmak adaletle bağdaşmayan bir durumdur. Bu hususta da bir çifte standarda başvurulmuş önyargılı davranılmaktadır. Araplar arasındaki ilmi duraklama onların dinleriyle irtibatlandırılırken başka milletlerde meydana gelen ilmi duraklama onların dinleriyle bağdaştırılmamakta ve bunlar dinden başka olaylarla izah edilmektedir. Burada apaçık bir çelişki bulunmaktadır. Mesela İslam dünyasındaki ilmî duraklama için neden Moğol istilası vb. sosyal ve siyasal sebepler görmezden geliniyor. Asya'dan kopup gelen bu putperestlerin Bağdat'ı işgal edip yağmaladıkları ve bunun da Müslüman toplum içinde kapanması zor yaralara sebep olduğu tarihsel bir gerçekliktir.²¹

Bayezidof'un haklı olarak eleştirdiği konulardan biri de tekil bir örnekten hareketle genelleme yapılması ve topyekûn bir dinin veya mensuplarının eleştirilmesi hususudur. Renan'ın sıkça başvurduğu bir yöntem olan bu yaklaşımın yanlışlığını ve tutarsızlığını onun mensubu bulunduğu kültür atmosferinden örneklerle izah etmeye çalışır. Ona göre Müslümanlar arasında mutaassıplar, bilgisiz sofular veya cahil kimseler olabilir. Aynı durum Renan'ın ait kültür ortamı için de söz konusudur. Mesela Paris'te veya Avrupa'nın başka bir yerinde Renan'ın savunduğu fikirlerden nefret eden ve onun için daha önceleri İspanya'da uygulanan engizisyon mahkemelerinin kurulup aynı işkencelerin ona yapılmasını savunan Katolik papazların varlığı inkar edilemez. Ayrıca mahkeme salonlarında bulunan bazı Hıristiyan aziz-

20 Ataullah Bayezidof, İslam ve Medeniyet, Sad. İbrahim Ural, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-2005, s. 19.

21 Bayezidof, *Reddi Renan*, s. 37.

lere ait heykellerin, haçın ve Hıristiyanlığın diğer sembollerinin kaldırılması, okullarda Hıristiyanlık tarihinin okutulmasına son verilmesi gibi talepler karşısında Fransa'da ortaya çıkan tepkiler hala canlılığını korumaktadır. İşte tüm bunlardan hareketle Hıristiyanlığı suçlamak nasıl ki tutarsızlıksa İslam dünyasında ortaya çıkan bazı tekil hadiselere hareketle İslam'ın eleştirilmesi de o kadar tutarsız bir durumdur. Hıristiyan dünya içinde ortaya çıkan Martin Luter'in çekmiş olduğu eziyetleri, Sen Bartelmi gecesini, Katoliklerle Protestanlar arasında otuz yıl boyunca devam eden kanlı savaşları unutmak mümkün değildir. Dolayısıyla Avrupa'nın kendi tarihinden silip atmadığı bu olaylar dururken Renan'ın Müslümanların tarihinde yaşanmış bazı olaylardan hareketle İslam'ı sorumlu tutması hak ve adalet ölçüleriyle bağdaşmamaktadır.²²

d. Müslümanların Dil ve Kültürüne Yabancı Olmak

Müslüman toplumları doğru bir şekilde anlayıp tanımak için onların kullandıkları dilin anlam özelliklerini ve kültürlerini doğru ve yeterli bir şekilde tanımak gerekir. Renan'ın söz konusu metninde bilerek veya bilgisizce göz ardı ettiği hususlardan biri de onun Müslüman toplumların dil ve kültürlerine olan yabancılığının/cehaletinin farkında olmayışıdır. Renan'ın bu konudaki cehaletini veya çarpıtmasını ortaya koyan çarpıcı konu onun "Allahu a'lem/Allah en iyi bilendir" sözü hakkındaki değerlendirmesidir. Güya Müslümanlar her çeşit ilmi araştırmanın gereksiz olduğunu, bunları dinsizlik türünden uğraşlar olarak kabul ettiklerini, bu çabaların ilahi hakikatleri kavramaya karşı bir ihanet teşkil ettiğine inandıkları ve kendi eksikliklerini dile getirmek için her sözlerinin sonunda *Allahu a'lem* sözcüğünü kullanmaktadırlar. Ona göre Müslümanlar bu sözcüğü kullanarak fikri gevşeklik ve uyuşukluğa düşmekte. İşte Ataullah Efendi, Renan'ın bu yaklaşımını özetleyerek onun bu sözlerini ispat etmekten aciz olduğunu belirtir ve bu sözün Müslümanlar arasındaki kullanım alanlarını örnekleriyle birlikte açıklamaya çalışır.²³

Bayezidof'a göre "Allah en iyisini bilir" sözü bir başkasının fikirlerini çürütüyor görünmemek amacıyla bir saygı ifadesi olarak veya başkasına ait bir görüşün nakledilmesinden sonra kullanılır. Ayrıca bu söz, âlimlerin hepsinin aynı görüşte olmadığı ve farklı fikirler ile sürdükları konularla ilgili olarak da kullanılır. Bir konu hakkında yapılan tartışma ve müzakere esnasında bir nezaket ifadesi olarak da kullanılır. Dolayısıyla Renan tarafından kullanılması uygun görülmeyen *Allahu a'lem* tabiri, Müslüman âlimler tarafından başkasının görüşlerini saygıyla karşılamak ve onlara değer vermek, onların fikirleri-

22 Bayezidof, *Reddi Renan*, s. 39-41.

23 Bayezidof, *Reddi Renan*, s. 53.

ni aktarırken ihtiyatı elden bırakmamak amacıyla kullanılmaktadır.²⁴

Renan'a en güçlü reddiyelerden birini kaleme alan Namık Kemal'in "*M. Renan'ın en parlak, en maskara bir gevezeliği*"²⁵ olarak nitelediği bir konu da onun doğruları nasıl çarpıtıldığına veya gereği gibi anlamadığına örneklik teşkil etmektedir. Renan, söz konusu konferans metninin sonlarında iddialarını temellendirmek amacıyla Musul Kadısı tarafından Mösyö Liard'a yazılmış bir mektubu kanıt olarak gösterir. Liard, Musul'a yaptığı bir ziyaret esnasında Musul Kadısına başvurarak şehrin nüfusu, ticareti ve tarihi hakkında bilgi almak ister. Musul Kadısı, hem onu başından savmak hem de ona nezaket içinde bir ders vermek için onun talebine bir mektupla cevap verir. Kadı, kendisinden istenilen bilgilerin hem faydasız hem de zararlı olduğunu, ömrünün çoğunluğunu Musul'da geçirmiş olmasına rağmen hiçbir zaman buradaki meskenleri ve içinde yaşayanları saymayı düşünmediğini, kimin atına veya kayığına ne yüklediğiyle ilgilenmediğini, şehrin kadim tarihi ve fetih öncesi döneminde ahalisinin ne hatalar işlediğini de ancak Allah'ın bilebileceğini belirtir ve ona şöyle seslenir: "*Dostum, kuzum, sana ait olmayan şeyleri öğrenmekle uğraşma! Aramıza geldin, biz de sana selâm-ı hoş âmediyi icra eyledik. Selametle git. Hakikat-ı halde söylediğin lakırdılardan bana hiçbir zarar gelmez. Çünkü söyleyen başka, dinleyen başkadır. Milletinin âdeti üzere çok yer dolaşmış ve hiçbir tarafta nâil-i saadet olmamışsın; biz elhamdülillah burada doğduk ve buradan gitmek istemeyiz.*"²⁶

Bayezidof, Renan'ın Müslümanların bilimlere önem vermediğine ve bundan dolayı da geri kaldıklarına delil olarak gösterdiği bu mektupta dile getirilen hususların niçin böyle anlaşıldığına şaşırır. Çünkü Musul Kadısı tarafından Liard'a yazılan mektupta dile getirilen bazı hususların üslubu onun siyasi servisten çıktığını açıkça ortaya koymaktadır. Açıkçası Kadı Efendi, kendisine sorulan bazı siyasi-idari konulara değinmiyor ve Liard'ın amacına hizmet etmiyor. Ayrıca Musul Kadısı, Liard'ın Asya'da pek çok örneği görüldüğü üzere halkın sosyal hayatı, mezheplerin durumu ve birbiriyle olan ilişkileri ile halkın ekonomik durumları hakkında bilgi toplamak isteyen misyoner bir seyyah olduğuna inanıyor. Onun istediği istatistiksel bilgilerin ona verilmesinin kendi ülkesine zarar vereceğini düşünüyor. Onun niyetinin farkında olduğunu ustalıklı belirtiyor ve üstü örtük bir şekilde şu mesajı veriyor: "Sen bizim yanımıza gelip ülkenin gizli ve mahrem noktalarını öğrenmeye çalışma! Sen onları bilim için değil, bağlı olduğun hükümet için araştırıyorsun. Yani halk arasında fitne ve bozgunculuk tohumu

24 Bayezidof, *a.g.e.*, s. 56.

25 Namık Kemal, *Renan Müdâfaanâmesi* (İslamiyet ve Maârif), Yayınlayan: Ord. Prof. M. Fuad Köprülü, Ankara 1962-, s. 58.

26 Namık Kemal, *a.g.e.*, s. 59.

saçma! Memuriyet statüsü yolu ile Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında dini düşmanlık uyandırma! ... İngilizler, çok seyahat etmek ve siyasi amaçlarına hizmet için Hindistan'da ve son olarak öteki yerlerde yaptıkları gibi şeyhlerden ve başkalarından bilgiler edinip istihbarat toplamak alışkanlığındadır. Bize karşı da o şekilde davranmak mı istiyorsun? Bu senin işin değil! Unutma ki vatanımızı biz size bırakmayız. O bizdendir, bizim içindir, başkaları için değildir. Biz burada doğduk. Ülkemizi sizin yönetiminize bırakarak, Asya'nın içeri kısımlarına çekilmek niyetinde değiliz."²⁷

Sonuç

1883 yılında Renan tarafından Paris'te verilen ve hemen ardından yayınlanan İslam ve Bilim konulu konferans metni aynı yıl içinde Aleksis Vedrof tarafından Rusçaya tercüme edilerek yayınlanmıştır. Aynı yıllarda Rusya'da Müslümanlara yönelik benzer tepkiler gösterildiği için Renan'ın söz konusu konuşmasının diğer bölgelere göre çok farklı bir anlamı vardı. Çünkü Rus aydınlarının ve resmi çevrelerin öteden beri dillendirdikleri fikirlerin bir benzeri batı ilim çevrelerinde saygın bir yeri olduğu söylenen bir Fransız tarafından ileri sürülmekteydi. Rus medyasında Rusya'da yaşayan Müslümanlara yönelik eleştiri ve saldırılara karşı yazdığı makaleler ve yaptığı konuşmalarla mücadele eden Petersburg İmam ve Müderrisi Ataullah Bayezidof, Renan'ın konuşma metninin yayınlandığı yıl Rusça bir reddiye kaleme alarak yayınlamıştır.

Ataullah Bayezidof, kendi döneminde yaşayan diğer İslamcı düşünürlerle aynı duygu ve düşünce dünyasından hareket ederek batıcı, batı merkezli aydınlanma hareketinin ve dini tamamen hayatın dışına iten sekülerleşmenin fayda yerine zarar getireceği düşüncesinden hareket eder. Genellikle tabii ilimler için geçerli olan ve Renan tarafından da benimsenen deney ve gözlem metodundan hareketle İslam'ın hatta diğer dinlerin ve felsefenin incelenmesinde olumlu sonuçlar vermeyeceğini belirterek Renancı pozitivismi ve seküler bir bilim anlayışını kabul etmez. Renancı pozitivism ve seküler bilim anlayışından hareketle "mesela Hıristiyanlıkta Ortaçağ'da görülen hatta şimdi de bütün haliyle var olan dünyevî yaşayışı kötöleyen esaslara bakıp da Hıristiyanlığın ahlaka uygun olmadığı sonucuna varmak elbette doğru olmaz" diyerek farklı bir bakış açısına sahip olunması gerektiğini dile getirir.

İSLAM CEZA HUKUKUNDA MASLAHAT PRENSİBİ AÇISINDAN CEZALAR VE CEZANIN ŞAHSİLİĞİ İLKESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Samire HASANOVA*

Özet

İslam hukukunda insanın canı, bedeni, malı, ırzı, şeref, haysiyet ve itibarı her türlü saldırıya karşı korunmuştur. Dolayısıyla bu değerlerden herhangi birine zarar verecek her türlü haksız müdahale yasaklanmıştır. Haksız müdahalede bulunanlar için ise çeşitli cezai ve mali müeyyideler konulmuştur.

Bu makale, İslam Ceza Hukukunda had, kısas ve diyet ve tazir cezalarının konuluşunda birey ve toplumun maslahatlarının temini hakkında olup, ceza ve cezanın şahsiliği ilkesi ile maslahat prensibi arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır. Bu çalışmayla, cezalandırmanın toplum menfaatlerini mefsedetlerden koruma amacına yönelik bir uygulama olduğu gösterilmiştir.

Makalede cezaların şahsiliği ilkesi ele alınmış, ceza olarak görüldüğü için cezanın şahsiliği ilkesine aykırı olduğu düşünülen Akile ve Kasame uygulamalarının aslında tazminat niteliği taşıdığına dikkat çekilmiş ve bu ilkeye aykırı olmadığı izah edilmiştir. İşlenen suçun cezasız bırakılmaması, kamu ve bireyin lehine zararın giderilmesi amacıyla uygulanan Akile ve Kasame müesseselerinin ana gayesinin maslahatın gerçekleştirilmesi olduğuna vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ceza Hukuku, ceza, cezanın şahsiliği, maslahat, had, kısas, diyet, tazir, tazminat, Akile, Kasame

EVALUATION OF PUNISHMENT AND THE PRINCIPLE OF PERSONALITY OF PUNISHMENT IN RELATION OF THE PRINCIPLE OF MASLAHA IN ISLAMIC CRIMINAL LAW

Abstract

In the Islamic law; the human soul, body, property, chastity, honor, dignity and reputation are protected against any violations. Therefore, any unjustified interference whichever harm to any one of these values is prohibited. There are various criminal and financial sanctions for those who are unfairly intervened.

This article concerns ensuring the benefits of the individual and the community on imposing sanctions of Hadd, retaliation, diya (blood money), and tazir in Islamic Criminal Law. It also describes the relation between principle of benefit and punishment and the principle of personality of punishment. The paper shows that punishment is an application which aims protecting the benefits and interests of society from corruption.

In this article the principle of personality of punishment is evaluated. It reveals that practices of Akile and Kasame are considered

* Dr. Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, samirehasan@gmail.com

to be compensations, although they seem to be incompatible with the principle of the personality of punishment. On the contrary, these practices are perfectly compatible with it. For the main purposes of Akile and Kasame practices aim to create maslaha for the individual and society.

Key Words: Islamic Criminal Law, punishment, personality of punishment, maslaha, had, retaliation, diya, tazir, compensation.

GİRİŞ

1. İSLAM HUKUKUNDA CEZA KAVRAMI

1.1. Sözlük anlamı

Ceza kelimesi Arapça bir kelime olup, iyilik veya fenalık karşılığında verilen ivaz, mükafat, ecir anlamlarına gelmektedir. Lüğat anlamıyla bağlantılı olarak genel anlamda ceza, dünyevi ve uhrevi mahiyette özendirici veya caydırıcı müeyyide olarak kullanılmıştır. Özel anlamda ise, dünyada hukuk düzeni tarafından suçluya uygulanacak maddi ve manevi müeyyideyi ifade eder. Suç işleyen bir kimsenin yaşantısına, özgürlüğüne, mallarına, onuruna karşı yasaların öngördüğü yaptırım¹ anlamındaki ceza anlamını Arap dilinde ukubet. ikab (عقاب، عقوبة) kelimeleri karşılıkmaktadır.² Nitekim, sözlükte bir anlamı da yaptırım ve ceza olan ukube kelimesi esasen bir şeyden önce gelip sonra geleni takip eden şey anlamını taşır. Cezaya, ukube denmesinin sebebi de, işlenen bir suçu takiben suçluya uygulanması sebebiyledir.³

Kur'an-i Kerim'de ilahi buyruklara uymayanlara, hak ettikleri cezanın verildiğini ifade etmek üzere cezalandırma ve ilahi azap anlamında kullanılmıştır. Örneğin, "Andolsun, senden önce de nice peygamberler alaya alındı da ben inkâr edenlere bir süre (mühlet) verdim, sonra da onları yakalayiverdim. Benim cezalandırmam nasıl olmuş (فكيف كان عقاب)!"⁴; "Bu, onların Allah'a ve Resûlüne karşı gelmeleri sebebiyledir. Kim Allah'a karşı gelirse bilsin ki, Allah'ın azabı şiddetlidir (فإنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ)."⁵

Hz. Peygamber iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın ihmal edilmesi halinde ilahi ikabın vuku bulacağı uyarısında bulunmuş olması⁶ ikab kelimesinin hadislerde de aynı anlamda kullanıldığına örnektir.

1 Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük* http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.585d089decc318.61409351 (ET: 23.12.2016)

2 Adil Bebek, "Ceza", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1993, c.7, s. 469.

3 Ebul-Fadl Cemaeddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2009

4 Ra'd, 32

5 Haşr, 4.

6 Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemi Tirmizî, *Süneni't-Tirmizî*. "Fiten", 9, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut 1998, c. 4 "والذي نفسي بيده لتأمرن بالمعروف ولتنهون عن المنكر أو ليوشكن الله" 4 "أن يبعث عليكم عقابا من عنده"

1.2. İslam Ceza Hukuku Literatüründe Ceza Kavramı

İslam dininin ana kaynağı olan Kuran ve Sünnet İslam ceza hukukunun da asli kaynağı olup bu alandaki temel prensipleri ve amaçları belirler. İslam hukukçuları ve hukuk ekolleri ise bu esas amaçların günlük hayata uygulanma tarz ve şartlarıyla ilgili hukuki yorum ve ayrınıtı geliştirerek kendi devir ve toplumlarının problemlerini bu çerçevede çözmeye çalışmışlardır. Bu sebeple İslam ceza hukukunun klasik yapısı Kuran, Sünnet ve İslam hukukçularının İctihadları şeklinde hiyerarşik üç merhaleden oluşmuştur. Kuran ve Sünnet'in belirlediği cezalar netice itibarıyla İslam'ın korunmasını esas aldığı beş temel değer olan akıl, din, can, ırz ve malın korunmasını, insanların genel ve özel yararını bir denge içinde gözetmeyi hedef alır. Bu cezalar, İslam'ın kötülüğü önleyip iyiliği hakim kılma ilke ve gayretinin bir parçasıdır.⁷

İslam hukukunda bir terim olarak ceza, Şari'in emir ve yasaklarına uymama sonucu, toplumun menfaati için kişiye uygulanması öngörülen, kararlaştırılmış bir müeyyide şeklinde tarif edilmiştir.⁸ Dolayısıyla, cezalandırma bir amaç değil, İslamın hedeflediği amaçları gerçekleştirme ve korumada bir araçtır.

Çağımız hukukunda da ceza, suç işleyen şahsa, çeşitli yapıcı amaçları gerçekleştirmesi için uygulanan ve esasında kişiyi mahrumiyetlere tabi kılan bir müeyyide olarak tanımlanmıştır.⁹ Başka bir ifadeyle, ceza, topluma zarar veren fiillerin karşılığı olarak devletin toplumun bu fiilleri tasvip etmediğini ortaya koymak üzere suçu işleyene karşı kanun yoluyla ihdas ettiği bazı mahrumiyetlere tabi kılan bir müeyyidedir.

Istilahta ceza, mezhep imamaları tarafından mana itibarıyla birbirine yakın lafızlarla tarif edilmiştir.

Hanefi fukahadan Tarablusi'ye göre ceza, 'haram ve mekruh bir işin yapılmasına, farz ve sünnetin terk edilmesine karşılık olarak takdir edilen şer'i karşılıktır'.¹⁰

Usulde Mutezile olan Şafii fakihi Maverdi ise, cezayı "Allah'm emrettiğini yapmamaktan yasak ettiğini de yapmaktan uzaklaştıran müeyyidelerdir" şeklinde tarif eder.¹¹

7 Ali Bardakoğlu, "Ceza", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1993, c. 7, s. 472

8 Abdulkadir Udeh, *et-Teşri'u'l-Cinai'l-İslami Mukarinen bi'l-Kanuni'l-Vad'i*. Dârü't-Türas, Kahire 1977, c. I, s. 609

9 Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, *Ceza Hukuku Dersleri Umumi Kısım*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1958, s. 583; Dönmezer – Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Genel Kısım*, İstanbul, c.1, s. 8.

10 Alaeddin Ebu'l-Hasen Ali b. Halil el-Tarablusi, *Munû'l-Hukkam fi-ma Yeteraddedü Beyne'l-Hasmeyni Mine'l-Ahkam*, Mısır 1973, s. 194.

11 Ebu'l-Hasan el-Maverdi, *El-Ahkamu's-Sultanîyye*. Matbaatu Mustafa el-Bubi el-Halebi, Mısır 1966, s. 221.

Maliki fukahadan İbn Ferhun'a göre, ceza, «mekruh ve haram olan bir işin yapılmasına, vacip ve sünnet olan vazifelerin terk edilmesine karşılık olarak uygulanan müeyyidelerdir».¹²

Hanbeli fakih İbn Kayyim el-Cevziyye de benzer şekilde, “Yasak olan bir işi yapmaya ve emrolunan bir şeyi terke uygulanan müeyyide” şeklinde tarif etmiştir.¹³

2. MASLAHAT PRENSİBİ AÇISINDAN CEZANIN AMAÇLARI

Şurası muhakkaktır ki, her insan topluluğunun bulunduğu yerde, bir cezalandırma sistemi daima mevcut olmuştur. Aile içinde, okulda, orduda, özel veya resmi cemiyet veya müesseselerde dahi böyle bir sistem mevcuttur. Bu böyle olunca, Devlet denilen geniş ve adaleti sağlamak üzere tesis edilmiş bir toplulukta bir cezalandırma sisteminin bulunması tabii ve zaruri sayılması gerekir. Cezanın verilmesi bizatihi bir gaye teşkil etmez, fakat ceza kendisinden beklenen bir takım faydalar, maksatlar itibarıyla tatbik olunur ve böylece geçmişe değil, geleceğe yönelik bir istikameti gösterir.¹⁴

Günümüz ceza hukuku amaçları konusunda birçok yazarlar cezanın bir öçalma içgüdüünün dış belirtisi olduğunu açıklamışlardır. Belki bir katilin yargılanmasını dinlemek için toplanan yüzlerce insan cezada bir intikam duygusunun tatmini maksadının etkisi altında kalarak bu surette hareket etmektedirler. Fakat ceza, maksadı ne olursa olsun, sırf bireyden öç almak için ona ıstırap veren bir araç değil, zarar vermiş bulunan fiil ve onun failine karşı bir tür sosyal tepki sayılmaktadır. Çağdaş anlamda cezada duygusal unsur yoktur, sosyal yararın dayandığı akıl unsuru egemendir.¹⁵

İslam hukukunda cezalar, fertlerin ıslahı, toplumun himayesi ve düzeninin korunması için konulmuştur. Allah'ın koyduğu bütün hükümler, insanların menfaati içindir. Yoksa yeryüzündeki bütün insanlar Allahın emirlerini çiğneseler, yasaklarına uymasalar bununla Allah'a bir zarar veremeyecekleri gibi, Onun emir ve yasaklarına uymakla da O'na herhangi bir fayda sağlayamazlar.¹⁶

Bu bakımdan, Udeh'e göre, toplumun menfaatlerini korumayı ve fertlerin ıslahını hedef alan ve bunları gerçekleştirmeye çalışan her ceza meşrudur ve cezalar, toplumun ihtiyacına ve menfaatine göre düzenlenmelidir. Toplumun menfaatleri cezanın şiddetli olmasını ge-

12 Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Ebu'l-Kasım İbn Ferhun, *Tebziratü'l-Hukkam Fi Usulil-Akziye ve Menahicil-Ahkam*, Kahire 1986, c. 2, s. 289.

13 Ebu Abdullah Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-Hukmiyye Fi's-Siyaseti's-Şer'iyye*, Matbaatu'l-Adab, Kahire 1317, s. 140.

14 Dönmezer-Erman, *Ceza Hukuku Dersleri*, s. 584

15 Dönmezer - Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku* c.1, s. 9

16 Udeh, a.g.e., c.1, s. 609

rektiriyorsa ceza şiddetli olmalı; toplumun menfaatleri cezaların hafifletilmesini gerektiriyorsa, ceza hafifletilmelidir.¹⁷

Yararı sağlama ve zararı giderme insanların amaçlarıdır. İnsanların yararı ise, amaçlarının gerçekleştirilmesidir. İnsanların dünya ve âhîret için menfaatlerine olacak şeyleri temin etmek ve zararlarına olabilecekleri önlemek olarak tanımlayabileceğimiz maslahat, Şeriatın amacının korunmasıdır"¹⁸ Dolayısıyla, İslam hukukunun temel gayesinin, yararı sağlamak ve zararı gidermek yoluyla toplum düzenini temin etmektir. Birçok ayette de belirtildiği gibi Şeriat yer yüzünden fesadı kaldırmak ve insanların birbiriyle ilişkilerini düzenleyerek salâhi temin etmek üslubunu benimsemiştir.¹⁹ Böylece, Şeriatın yararların sağlanmasını ve zararların kaldırılmasını istemesi olarak tanımlanan maslahat külli bir prensip olarak kabul edilir.²⁰ Tüm cezalar ve her türlü çeşidi ile hükümler maslahat prensibine göre konmuştur. Maslahatlar, zaruri, haci ve tahsini olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.

İbn Âşûr, Gazzâlî, Cüveynî, Gazzâlî, İbn Hâcîb ve Şatîbî'nin zaruri maslahatlar olarak din, can, akıl, nesil ve malın korunması şeklinde saydıklarına Karafî'nin ırzın korunmasını da eklediğini ifade ederek²¹ zaruri maslahatları aşağıdaki şekilde değerlendirmektedir:

1. Dinin korunması: Dinin korunmasının anlamı, Müslümanlardan her birinin dinini, itikadını ve dinle ilgili amelini bozacak şeylerin girmesinden korunmasıdır.
2. Canın korunması: Canın korunmasının anlamı birey ve toplumun hayatlarının teleften korunmasıdır. İbn Aşur, bazı hukukçuların canın korunması olarak örnek getirdikleri kısası, canın korunma yollarının en zayıfı olarak görmektedir.²² Oysa ki, canın korunmasından maksat, can güvenliğidir. Belki canın en önemli korunma yolu, bulaşıcı hastalıklara direnç sağlamakta olup, meydana gelmezden önce teleften korunmasıdır. Örneğin, Hz. Ömer, 'Amvas'taki taun dolayısıyla ordunun Suriye'ye girmesi-

17 Udeh, a.g.e., c. 1, s. 610

18 Ebu Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Mustasfa min İlmi'l-Usûl*, Beyrut 1324, c.1, s. 286

19 Muhammed Tahir İbn Aşur, *Makâsıdu's-Şeriatil-İslamiyye*, eş-Şeriketüt-Tunisiyye, Tunus 1985, s. 63-64

20 İbn Aşur, a.g.e., s. 64

21 İbn Aşur, a.g.e., s. 79; Belirtmek gerekir ki, İbn Aşur, ırzın korunmasını, zaruri değil, haci maslahatlardan saymanın doğru olacağını ifade etmektedir. Ona göre, bununla ilgili kazif haddi düzenlenmiş olması onun zaruri maslahatlar arasında zikredilmesini gerektirmez. Çünkü bir şeyin korunması için had cezasının konulmasıyla onun zaruri olması arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Nitekim, Gazzâlî ve İbn Hâcîb onu zaruriyattan saymamışlardır (İbn Aşur, a.g.e., s. 81-82).

22 İbn Aşur a.g.e., s. 80; İbn Aşur'un bazı hukukçulardan kastının Gazzâlî ve onu takip edenler olduğunu söyleyebiliriz. (Gazzâlî, *el-Mustasfa*, c. 1, s. 287-288; Muhammed Said Ramazan Butî, *Davâbitü'l-Maslaha fi's-Şeriatil-İslamiyye*, Beyrut-Lubnan 1422/2001, s. 110)

ne izin vermemiştir.²³ Canın korunması konusuna temel insan hakları yönünden yaklaşan Fasi, İslam'ın Cahiliye döneminde kız çocuklarını diri diri toprağa gömülerek öldürülmesini yermesi üzerine İslam'da korunması gereken en önemli değer insan hayatı olduğunu söylemekte ve bu yüzden "doğum kontrolü"nü asla kabul edilemeyeceğini ileri sürmektedir.²⁴

3. Aklın korunması: Aklın bozulması tasarrufun disiplinsizliğinden dolayı büyük fesada götüreceğinden insanların aklının bozulmaktan korunmasıdır. Bunun için ferdin içmekten, ümmetin de fertler arasında içki içmenin yaygınlaşmasından alıkonması gerekir. İbn Aşur, esrar, afyon morfin, kokain ve eroin gibi h. XIV. asırdan itibaren kullanımı artan uyuşturucuları da aynı şekilde bu çerçevede saymıştır.²⁵
4. Malın korunması: Ümmetin mallarını telef olmaktan, ümmetten başka milletlere milli servetin karşılıksız olarak aktılmasından ve dokunulmazlığı olan tek tek malların karşılıksız olarak telef olmaktan korunması demektir.
5. Nesebin korunması: İslam hukukçularının zaniye haddin vacip kılınması gibi zinanın haramlığı, nikah kaideleri neslin korunması amacına yönelik uygulamalar olarak görmeleri İbn Aşur tarafından eleştirilmiştir.²⁶ Ona göre ümmet için Zeyd'in Amr'ın oğlu olduğunu bilmesi önemli değildir. Önemli olan insan türünün varlığı ve durumlarının düzenliliğidir. Zarar bakımından bu durumda büyük zarar vardır. Nitekim bu, neslin aslına intisabındaki şüphenin, aslın içindeki, artık ilgilenmeye muhtaç olmayacakları yaşa gelinceye kadar çocukları terbiye ve nafakayla koruma, yaşaması, iyiliği, vücudunun ve aklının tam gelişmesini sağlama duyarlılığını yok etmesi demektir. İbn Aşur, bu zararın zaruret derecesinde değil, haci derecede bir zarar olduğunu ifade etmektedir.

Neslin korunmasından maksadın üremenin terkedilmesi anlaşıldığı takdirde ancak zaruri olarak nitelenebileceğini ileri sürülmektedir. Çünkü nesil insan türünün fertlerinin yerini tutar. Üreme terkedilirse, insan türünün yok olmasına ve eksilmesine götürür.²⁷

Şatıbi, *haci maslahatları* sağlanmasına rahatlık ve güçlüğü kaldırılması açısından ihtiyaç duyulduğunu ve dikkate alınmadığı zaman in-

23 İbn Aşur, *a.g.e.*, s. 80

24 Allal Fasi, *Makasıdu's-Şeriatil-İslamiyye ve Mekarimuha*, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1993 s. 225vd.

25 İbn Aşur, *a.g.e.*, s. 80

26 İbn Aşur, *a.g.e.*, s. 81

27 İbn Aşur, *a.g.e.*, s. 81

sanların güçlük ve meşakkate düşecekleri şekilde tanımlar.²⁸ Cüveyni, Gazzali ve Şatibi'yi takip ederek seleflerinin söylemiş olduğunu özetleyen İbn Aşur da, onunkine yakın ifadelerle, hacı maslahatları, gözetilmediği takdirde düzgün olarak yürümese bile, toplum düzeninin bozulmayacağı, ancak, ümmetin maslahatını sağlaması ve düzgün yürümesi için ihtiyaç duyduğu maslahatlar olarak tanımlamaktadır.²⁹ Hacı maslahatları, zaruriyyat düzeyinde olmamakla beraber insanların hayatlarını sıkıntıya düşmeden ve kolaylık içinde sürdürebilmeleri için muhtaç olduktan düzenlemeler ve bunların sağladığı yararlar demektir.³⁰

Bütün semavi dinlerin teminat altına aldığı ve İslam'ın da korumayı hedeflediği bu yararları ağır bir şekilde ihlal eden davranışlar da suç olarak kabul edilmiştir.³¹ Korunması zorunlu ve ortadan kaldırılması haram olan ve zaruriyyat da denen bu değerleri hukuk düzeninin de koruması gereklidir.³² Korunması zorunlu olan hukuki değerlerin hukuk yoluyla korunması bu değerlerin hukuken tanınması, ihlalinin hukuken yaptırımlarıyla ve son çare olarak ceza yaptırımlarına başvurulması suretiyle mümkün olabilir. Yani hadler erdemin hakim olduğu toplumda yaşamaya yarayan değerlerin ihlaline verilen cezalardır.³³

Dolayısıyla, şeriatın temel amacı olarak kabul edilen dinin, canın, malın, neslin ve aklın ve bazı İslam hukukçularına göre ırzın korunması için bunların ihlali durumunda İslam hukukunda kişilere (:nefislerine, hayat ve vücut dokunulmazlıklarına), malvarlığına, dine, nesebe, ırza (: insan onuruna), siyasi iktidar düzenine ve akla yönelik fiiller suç olarak kabul edilmiş ve karşılığında yaptırımlar/cezalar konulmuştur.

Cezalandırmanın amacı, genelde suçun aleniyetine ve yayılmasına engel olarak içtimai vicdanı ve yapıyı korumak, özeldense suçu önlemek, suçluyu te'dib ve ıslah etmektir. Bundan dolayı suçluya verilecek ceza toplumun hukukunu ve ortak değerlerini koruyacak, suçun işlenmesine ve tekrarına engel olacak, suçluyu uslandıracak, maşeri vicdanı tatmin edip mağdurun intikam hissini dindirecek miktar ve şekilde olmalıdır.³⁴

Maverdi, cezaların uhrevi yönünün de temel konuluş amaçlarından olduğuna dikkat çekerek "Allah'ın emrettiğini yapmamak ve yasak et-

28 Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gurnati eş-Şatibi, *el-Muwâfakât fî Usûli's-Şerîa*, nşr: Abdullah Derraz, Kahire 1975, c. 2, s. 10

29 İbn Aşur, a.g.e., s. 82

30 İbrahim Kafi Dönmez, "Maslahat", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2003, c. 28, s. 82

31 Şatibi, a.g.e., c. 2, s. 3-4; Gazzali, a.g.e., c. 1, s. 139

32 İbn Aşur, s. 151

33 İbn Aşur, s. 153-155

34 Bardakoğlu, "Ceza", c. 7, s. 472

tiğini yapmaktan alıkoyan cezaların bir anlık bir lezzet uğruna azdırıcı nefsi arzular sebebiyle ahiret hayatının azabına maruz kalmamak için Allah tarafından vazedildiğini, Allah'ın, cezaları insanların, yapılması sakıncalı işleri, haramları yapmaması, yapılmasını emrettiği farzlarını yapmalarını sağlamak için koymuş olduğunu belirtmiştir.³⁵

3. İSLAM HUKUKUNDA CEZA ÇEŞİTLERİ

İslam hukukunda cezalar, aralarında var olan münasebet, miktarlarını tayini, kendilerine uygulanacak hükümlerin gerekliliği, uygulanacakları yer ve konuları bakımından kısımlara ayrılmaktadır. Genellikle İslam hukuk literatüründe topluma karşı işlenen suçlar olarak kabul edilen suç ve cezalar “*kitabu'l-hudud*” bölümünde, şahsa karşı işlenen suç ve cezalar “*kitabu'l-cinayet, diyet, cirah ve kisas*” gibi bölümlerde, ta'zir suç ve cezaları ise “*kitabu't-tazir*” başlığı altında incelenir.

3.1. Hadd cezaları

Hadd, çeşitli suçlara karşı Kitab ve Sünnet ile konulmuş, mahiyetleri ve miktarları belirtilmiş olan ceza şeklinde tarif edilebilir. Had cezasını gerektiren suçlar Şari tarafından tayin edilmiştir ve kesindir. İslam hukukunda hükümler Allah hakkı ve Kul hakkı olarak ayrılmıştır. Hadd cezalarını kapsayan tüm hükümler Allah hakkı olarak tanımlanmıştır. Nitekim, Allah hakkı tabirini, bazı hukukçular “toplumun hakkı (amme hukuku) olarak tefsir etmişlerdir. Bu fikirlerinin doğruluğunu kanıtlamak için de, İslam hukukunda Allah hakkı olarak belirtilen cezaların hepsinde umumi menfaat gözetildiğini söylemektedirler. Umumi menfaat ise, kötülüğü insanlardan uzak tutmak ve onlar için gerekli olan emniyet ve güveni sağlamaktır. Zira suçların zararı topluma yönelik olduğu gibi, cezanın faydası da topluma yöneliktir.³⁶

Allah yolunda cihad, mürtedin öldürülmesi *dinin korunması*; katlin haram kılınması, katile kisasın gerektiği, haram yiyeceklerin mübah kılınması *neslin korunması*; içkinin haram kılınması, sarhoşa cezanın vacip görülmesi *aklın korunması*; hırsızlık, gasp, rüşvet, riba vs. sebeplerle başkasının malının yenilmesinin haram kılınması, malın tazmininin vacip görülmesi, hırsızın elinin kesilmesinin emredilmesi *malın korunması*; nikahın istenmesi ve zinanın haram olması, zaniye haddin vacip kılınması gibi Şari'nin koyduğu hükümler *neslin korunması* Şari'nin gerçekleşmesini amaçladığı zaruri maslahatlar olarak tespit edilmiştir.³⁷

35 Maverdi, a.g.e., s. 221-222

36 Udeh, a.g.e., c. 1, s. 79.

37 Muhammed Mustafa eş-Şelebi, *Usû'l-Fikhi'l-İslami f'l-Mukaddemeti'l-Ta'rifiiyeti bi'l-Usûl ve Edilleti'l-Ahkâm ve Kavâidi'l-İsttîbât*, Beyrut 1986/1406 s. 286-287; Hüseyin Hamid Hassan, *Nazariyetu'l-Maslaha fi Usûlu'l-Fikh*, Kahire 1981, s. 24; Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fi Usûli'l-Fikh*, Beyrut 1999/1420, s. 236

3.1.1. Hırsızlık

“Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah’tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir”³⁸ ayet-i kerimesinde hırsızlık yapanların hükmü ve cezası belirlenmiştir. Bu suçu işleyen cezasının gerçekleşmesi için gereken rükün ve şartlar, suçu işleyen birden fazla kez işlemesi durumunda el ve ayak kesmenin dışında suçu işleyen hapsedilmesi ve kendisine uygulanan tazir cezası gibi konular fıkıh kitaplarında mezhep imamlarının fetvaları ışığında ele alınmıştır.³⁹

Toplum içinde hırsızlık olaylarının yayılması toplum düzeninin ve huzurunun bozulması açısından dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Dolayısıyla, toplumda hırsızları korkutacak ve söz konusu eylemden caydıracak birtakım kanuni düzenlemeler olmazsa hırsızlık engellenemez.⁴⁰ Ya suçlular korkutulacaktır ya da onlar huzur içinde yaşayan insanları huzursuz etmeye ve korkutmaya devam edeceklerdir. İşte bu iki seçenektan İslâm, günah ortadan kalksın diye günah işlemekten caydırmayı, toplumda herkesi kucaklayan huzurun gelmesini, hakların himaye edilmesini ve korunmasını tercih etmiştir.⁴¹

Malın ve meşru kazanç düşüncesinin korunması amacıyla hırsızlık ve haksız kazanç sağlama yolları men edilmiş ve bu amaçla had cezası getirilmiştir.

3.1.2. Yol Kesme ve Silahlı Gasp (Eşkîyalık)

Yol kesip haraç alan, silahla saldırıp gasp ve yağma ederek düzeni bozan, insanların canına, malvarlığına kastederek devletin ve toplumun düzenini bozan kimsenin cezası da Kur’an’la belirlenmiştir: “Allah ve Resulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acımadan) öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da buldukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır.” Yol kesmek, silahlı gasp ve yağma suçlarını işleyen kimsenin suçun ağırlığına göre cezası öldürülme, asılma, el ve ayağının çapraz kesilmek yahut da sürgün edilmektir.

3.1.3. Zina

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dininde (hükümlerini

38 Maide, 38

39 Bkz: Alaaddin Ebi Bekr b. Mes’ud el-Kasani, *Bedai’u’s-Sana’ fî Tertibi ‘ş-Şerai’*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcut. Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1997/1418, c. VII, s. 33 vd.

40 Muhammed Ebu Zehra. *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, trc: İbrahim Tüfekçi, İstanbul 1994, s. 83

41 Ebu Zehra, a.g.e., s. 79

uygularken) onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun"⁴² ayet-i kerimesinden zina suçunun hükmü belirtilmiş ve cezasının 100 sopa olduğu açıkça ortaya konmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) zina eden kimse evliyse recm cezası verileceğini bildirmiştir.⁴³ Böylece, zina suçuna Kur'an ve Sünnet tarafından bekar olana 100 sopa, evli olana recm cezası belirlenmiştir. Ayrıca, zina eden bekarın belli bir müddet sürgün edilmesi Peygamber (s.a.s.)'in emir ve uygulamalarıyla sabit olmuştur.⁴⁴

Bu cezanın amacı insan neslinin meşru bir biçimde sürmesinin yegane yolu olan evlilik kurumunun muhafazasını sağlamak ve nesillerin sağlıklı olarak devam etmesi ve gelişmesinin önündeki engelleri kaldırarak soyların karışmasına yol açan zinayı ve neslin korunmasını tehdit eden eylemleri yasaklamaktır.⁴⁵ Dolayısıyla, zina suçunun had cezası beş temel esastan biri olan neslin korunması esasının korunmasına yöneliktir.

3.1.4. Kazf (İftira)

"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar"⁴⁶ ayet-i kerimesiyle namuslu kadınlara zina isnadında bulunup da ispat edemeyen kimseyle ilgili hüküm konmuş ve kazf (iftira) cezası olarak seksen sopa vurulacağı, aynı zamanda bu kimsenin şahitliğinin de kabul edilmeyeceği belirlenmiştir.

3.1.5. İçki içme

Birkaç aşamada yasaklanan içki yasağı hakkında en son "Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan sakınınız ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?"⁴⁷ ayeti inmiştir. İçki tedricen yasaklanmış ve en son bu ayetle haram kılınmıştır. İçki içmenin cezası sayısı tartışmalı olmakla birlikte Hz. Peygamber tarafından içki içene sopa vurmak şeklinde sabit olmuştur.

Enes b. Malik, Hz. Peygamber'in şarap içmiş bir adama iki hurma dalı ile yaklaşık kırk kere vurduğunu nakletmiştir.⁴⁸ Hz. Peygam-

42 Nur, 2

43 Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-Buhari, *Sahihu'l-Buhari*, Diyat, 6, Hudud, 21, Daru Tuğ'l-Necah; Tirmizi, "Diyat", 10.

44 Buhari, Hudud, 21, 30-32.

45 Dönmez, a.g.m., s. 82; Ebû Zehra, a.g.e., s.36.

46 Nur, 4.

47 Maide, 90,91.

48 Buhari, Hudud, 2.

ber'den sonra Hz. Ömer'in hilafetinin ilk yıllarında içki içene kırk değnek vurduğu, insanlarda ahlâk zayıflayınca bunu seksen değneğe çıkardığı nakledilmektedir.⁴⁹

Hz. Peygamber bu konuda kesin sayı belirlemediği için bu cezanın miktar ve şeklinin devleti idare eden kişi ve kurumların yetkisine bırakılabileceği söylenebilir. Nitekim, bu ceza tamamen kamu ile ilgili haklardan olduğu için, bu suçun kamu düzeni ile yakından ilgisi söz konusudur.

İslam'da ilahi hitabın hep akl-ı selim insana yönelik olduğunu, yani Allah'ın aklından dolayı insanı muhatap aldığını dikkate alırsak, aklın ve düşünme gücünün varlığın en değerli ögesi olarak kabul edildiğini görürüz. Dolayısıyla aklın korunması ve hatta gelişmesi için öğretim, eğitim ve tefekküre teşvik edilmiş ve beş temel esastan biri olan aklın korunması amacıyla içki içme gibi akla zarar verici eylemleri yasaklamış ve had cezası getirilmiştir.

3.1.6. Bağy (İsyan etme)

"Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın..." ayet-i kerimesi gereğince, haksız yere devlet başkanına karşı gelmek ve isyan etmek de yasaklanmış ve isyan fiilini işleyen kimsenin cezası ölüm olup, cezası isyan edenlerin mallarının müsaderesidir.⁵⁰

Devlet başkanına itaat yöneten ile yönetilen arasında bağı kuvvetlendireceği, müminlerin güven ve huzuruna yol açıp, fitne ve nifakı önleyeceği için maslahatın celbine, mefsedetın define sebep olacaktır. Bu da Müslümanın umde vazifelerinden olduğu için güven ve huzuru tehdit eden her türlü eylem yasaklanmıştır. Ayrıca, Peygamber (s.a.s.)⁵¹ kullarına birbirilerine zulmetmeyi de yasaklamıştır

3.1.7. İrtidad (Dinden çıkma)

"Sizden kim dininden döner ve kafır olarak ölürse, işte onların bütün yaptıkları dünyada da ahirette de boşa gitmiştir.

*Onlar cehennemliktir ve orada devamlı kalırlar."*⁵²

*"İman edip sonra cayanları, sonra inanıp yine cayanları nihayetinde ise bu inançsızlıklarında ısrar edenleri Allah affetmez..."*⁵³

49 Buhari, Hudud, 4.

50 Kasani, a.g.e., c. 7, s. 140-141

51 Müslim b. el-Haccac Ebu'l-Hasan b. Müslim el-Kureyşi en-Nisaburi, *Sahihu Muslim*, Kitabu'l-Birr. no: 1974, thk: Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru İhyai't-Turas'i-Arabiyyi, Beyrut (t.y.)

52 Bakara, 217

53 Nisa, 137

Yukarıdaki ayet-i kerimelerde de gördüğümüz üzere İslam dininden çıkan kimse için Kur'an'da dünyevi bir ceza öngörülmemekle birlikte Peygamber (s.a.s.)'in "*Dinini değiştiren kimseyi öldürünüz*"⁵⁴ hadisi gereğince dinden çıkan kimseye ölüm cezası uygulanır.

Had cezalarının yerine getirilmesi Hanefilere göre devlet başkanının görevidir. Şafiilere göre ise, hadd cezalarının tatbikinde devlet başkanının yerine getirmesi şartı aranmamaktadır. Oysa ki, Hz. Peygamber, hayatında hadd cezalarını uygulamış, kendisinden sonra gelen halifeler de aynı yolu izlemişlerdir.⁵⁵

Bu cezayla ilgili söylenebilecek en önemli husus ise, dinden dönenin öldürülmesinin Şâri'nin gerçekleşmesini amaçladığı zarûrî maslahatlardan dinin korunması ilkesi gereğince verilen bir hüküm olduğudur.⁵⁶ Nitekim, Şari'nin kesin olarak bildirdiği maslahatlara dayanarak talil yapılır, çünkü Şâri'nin itibar ettiği bir asıl mevcuttur.⁵⁷ Örneğin, aklın korunması, belirli bir delil tarafından gerçekleşmesi istenen bir maslahattır. Müctehid, bir hükmü inceleyip belirtilen maslahatın hedef tutulduğunu anlayınca, hamr (:şarap) diye anılmayan fakat şarabın akla verdiği zararı veren başka bir madde hakkında da tereddüt etmeden haramlık hükmünü uygular.⁵⁸

Nitekim, İslam'ın ana kaynaklarından anlaşıldığına göre Allah, dinin varlığı için kendisine ve bildirdiklerine iman edilmesini buyurup bazı ibadetleri farz kılmış, dinin varlığını tehdit eden amillerin ortadan kaldırılması için de cihadi emretmiş ve dine saldırı niteliği taşıyan eylemleri yasaklamıştır.⁵⁹

3.2. Kısas ve diyet cezaları

Kısas ve diyet cezaları da Kur'an ve Sünnetle takdir edilmiş cezalardır. Ancak bunları içeren hükümler Allah hakkı olmayıp Kul hakkı hükümlerdir. Bu nedenle Had cezaları başlığı altında değil, ayrı olarak ele alıyoruz. Fertlere ait haklardan olma hasebiyle suçun mağduru isterse suçluyu affedebilir. Onun bu affi, affedilen tarafa tatbik edilecek cezaı düşürür.

Kasten yaralama, sakat bırakma ve öldürme olaylarında suçlunun işlediği fiile denk bir ceza ile cezalandırılması ilkesine kısas denir.⁶⁰ Diyet ise, İslâm hukukunda adam öldürme ve yaralamalarda mağdur

54 Ebu Davud, Hudud, 1; Tirmizi, Hudud, 20

55 Kasani, a.g.e., c. 7, s. 57

56 Şelebi, a.g.e., s. 286-287; Hassan, a.g.e., s. 24, Zeydan, a.g.e., s. 236

57 Hassan, a.g.e., s. 15-16

58 Samire Hasanova, (2007). *Modernleşme Sürecinde İslam Hukukunda Maslahat Tartışmaları* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 118

59 Dönmez, a.g.m., c. 28, s. 82

60 Bardakoğlu, "Ceza", c. 7, s. 473

tarafa ceza ve kan bedeli olarak ödenen maldır.⁶¹ Kısas istemeye hakkı olanların hepsinin veya birisinin bundan vazgeçip diyet istemesi veya kısası uygulamak için bulunması gereken şartlardan birisinin eksik olması veya kısasın diğer bir sebepten mümkün olmaması hallerinde Diyet uygulanabilmekteydi.

“Ey iman edenler! Öldürmede kısas size farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ama her kim, ölenin kardeşi tarafından bir şey karşılığı bağışlanırsa, o zaman örfe uyması, ona diyeti güzellekle ödemesi gerekir. Bu, Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve bir rahmettir. Her kim bunun arkasından yine saldırırsa, artık ona acı veren bir azab vardır. Ey temiz akıl sahipleri! Kısasta sizin için bir hayat vardır. Ümit edilir ki, korunursunuz.”⁶² ve “Eğer (bir suçtan dolayı) ceza verecek olursanız size yapılan azap ve cezanın misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.”⁶³ ayet-i kerimeleri suçu işleyene uygulanacak kısas ve bedel olarak ödenen diyet cezaları açık bir şekilde belirlenmiştir.

Kasten adam öldürmede asli ceza kısas olduğundan diyet ancak hak sahibinin kısastan vazgeçmesi veya kısasın herhangi bir sebeple mümkün olmaması durumunda devreye giren ikinci derecede (tali bedeli) bir ceza görünümündedir. Kasta benzer (şibh-i amd) ve hataen öldürmelerde ise diyet asli ve ilk cezadır. Hata hükmünde olan cinayetlerle tesebbüben işlenen cinayetler de bu grupta mütalaa edilir.⁶⁴

Diyetin bir ceza mı yoksa tazminat mı olduğu konusu uzun zamandır tartışılmakla birlikte diyet kan bedeli ve tazminat olma özelliğini daima korur. Diyetin ceza olma yönü, ödemesiyle failin şahsen borçlu olduğu kasdi, kısmen de kasıt benzeri öldürmelerde daha belirgindir. Akilenin ve üçüncü şahısların ödemeyi üstlendiği durumlarda ise artık diyet bir cezadan çok tazminat ve sosyal sigorta görünümündedir

3.3. Ta'zir cezası

Ta'zir cezası da aynı kısas ve diyet gibi genelde kul hakkıyla ilgili olduğu için hadlerin dışında incelenir. Fakat hadd, kısas ve diyet cezaları mahduttur. Nitekim nassla belirlemişlerdir. Toplumda işlenen suçlar ve çeşitleri ise, toplumdan topluma, devirden devire değiştiği, aynı zamanda suç anlayışının değişmesine bağlı olarak da değişkenlik gösterdiği için nihayetsizdir. Ta'zir suçlarının nitelik ve sınırlarını Ceza hukukunun genel kaidelerini tespit eden ayet ve hadisler belirlemektedir.

Örneğin, “Yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber’e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği

61 Bardakoğlu, “Diyet”, c. 9, s.473

62 Bakara, 178,179.

63 Nahl, 126

64 Bardakoğlu, “Diyet”, c. 9, s. 475

emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber'e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûr'a (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır." ayet-i kerimesinde altı çizildiği üzere ta'zir cezaları, had ve cinayetlerde olduğu gibi emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker vazifesini yerine getirmenin önemli araçlarındanndır.

Ta'zir cezaları din, akıl, can, ırz ve malın korunması şeklindeki beş temel amaca uygun biçimde şer'an mâsiyet olduğu bildirilmiş, ancak toplumların kendi şartlarına göre düzenlenmek üzere cezaları tayin edilmemiş fiillere yöneliktir. Bu cezalar Allah hakları ve kul haklarının korunmasını hedefler; kötülüklerin yaygınlaşmasını, bireylere ve topluma zarar vermesini önleyici, suç işleyenleri te'dib ve ıslah edici özellikler taşır.⁶⁵

3.4. Keffaret

"Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak, yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz"⁶⁶ ayet-i kerimesinde de açıklandığı üzere, Kefaret. dinin belirli yasaklarını ihlal eden kimsenin hem ceza hem de Allah'tan mağfiret dilemek maksadıyla yükümlü tutulduğu köle azat etme. oruç tutma. fakiri doyurma ve giydirme gibi mali veya bedeni nitelikli ibadetlerin genel adıdır.⁶⁷ Aynı zamanda, kısastan söz eden ayette, yapılan bağışlamanın ya da mali fedakarlığın işlenen günah için keffaret olacağı bildirilir: "Orada onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe dişle ve yaralara karşılıklı ödeşme yazdık. Kim hakkından vazgeçerse bu, onun günahlarına keffaret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerdir."⁶⁸

Keffaret konusu, dini bir kuralın çiğnenmesinin toplum ve kul hakkına ilişkin sonuçlarını değil Allah hakkına ilişkin uhrevi sonuçlarını telafiye, işlenen günahın Allah tarafından affedilmesini talebe yönelik bir imkan ve yükümlülük olduğundan mahiyeti itibarıyla dinin ibadet-

65 Tuncay Başoğlu, "Ta'zir", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, c. 40, s. 198

66 Maide, 89.

67 Rahmi Yaran, "Keffaret", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, c. 25, s. 179

68 Maide, 45

ler alanına giren ve taabbüdl nitelik taşıyan (dinin ancak nakil delille bilinebilen) hükümleri arasında yer alır.⁶⁹

İşlenen suçun cezasız kalmaması İslam Ceza Hukukunun ana gayelerinden ve ilkelerinden biridir. Bu bakımdan, cezanın amaçlarından belki de en önemlisi kefarettir. Kefaret faile işlediği suçun ağırlığını hissettirmek ve cezasını ödetmektir. Netice itibarıyla, cezanın uygulanması Allah'ın bir emri olması hasebiyle aynı zamanda kulluğun gereği ve vaciplerindedir. Böylece, suçlu, suç işlemekle topluma karşı borçlu olduğu için çektiği cezayla borcunu ödemiş olur.

4. İSLAM CEZA HUKUKUNUN TEMEL İLKELERİ

Hukukta kanunların uygulanmasını sağlamak, ihlalini önlemek, birey ve toplumun hayatını her türlü ıslah etmek amacıyla birtakım özendirici veya caydırıcı tedbirler alınmıştır. Bu tedbir ve müeyyidelerin tamamı ceza kavramının kapsamı içindedir. İnsanların henüz bir devlet anlayışına sahip olmadığı, kabile halinde yaşadığı devirlerde bile fertlerin haklarını korumaya yönelik olarak bir cezalandırma sisteminin olduğu bilinmektedir. İlk dönemlerden günümüze kadar ceza şekilleri sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak şekil değiştirse de, kollektif sorumluluk giderek yerini şahsi sorumluluğa bıraksa da bu, birey ve toplum ıslahının sağlanması amacının gerçekleştirilmesi gereğince cezalandırma sisteminin gelişmesine hizmet etmiş, değişken ve takdiri bir mahiyet arzeden cezalandırma genel, objektif ve mücerret ilkelere bağlanmıştır.

Çağdaş ceza hukukuna göre, cezalar kanuni, şahsi ve ahlaki olmalıdır: kanuna aykırı bir ceza verilmemeli, ceza işlemeyen kimse cezalandırılmamalı, nihayet ceza ahlak duygularını rencide edecek bir mahiyet arzetmemelidir.⁷⁰

Modern ceza hukukunda cezanın kanunilik, şahsilik, umumilik, mülkîlik, eşitlik gibi prensiplerinden bahsedilmekle birlikte kanunilik, şahsilik ve umumilik ilkeleri esas alınmıştır. İslam Hukukuna dair yazılan ilk kaynaklarda bu şekilde sistematik yaklaşımdan söz etmek mümkün değildir. Fakat modern hukukun onsekizinci asırdan itibaren kabul ettiği bu prensiplerin, İslam Ceza Hukukunda ilk devirden itibaren esas alındığı görülmektedir. Şöyle ki, Fransız inkılabına kadar Modern hukuk ceza sorumluluğunu “insan olsun veya insandan başka varlık olsun, serbest irade sahibi olsun veya olmasın, temyiz kudreti bulunsun veya bulunmasın, fiilin sonucuna katlanması” şeklinde tarif edilmiştir. Fransız inkılabından sonra Günümüz hukuku ile cezai sorumluluğunun anlamı hususunda birleşmektedir.⁷¹

69 Yaran, a.g.m., c. 25, s. 180

70 Dönmezer, Erman, *Ceza Hukuku Dersleri*, s. 588

71 Tahir Taner, *Ceza Hukuku Genel Kısım*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1949, s. 302

4.1. Şahsilik prensibi

Cezaların şahsi olması demek, bir suçu ya müstakil ve münferit olarak, yahut iştirak suretiyle işlemiş olmayan bir kimsenin cezalandırılmaması demektir. Diğer bir tabirle, Ceza hukukunda herkes kendi fiilinden mesuldür, sübjektif mesuliyet prensibi hakimdir. Kimse başkasının fiilinden mesul tutulamaz ve objektif mesuliyet Ceza Hukuku sahasında cari olamaz.⁷²

Bugün bir suçtan dolayı fail veya müşterek bir fiili tarafı olmayan kimsenin cezalandırılmaması münakaşa bile edilmeyen bir kamu hukuku prensibi olarak yerleşmiştir. T. C. Anayasası “*Ceza sorumluluğu şahsidir*” demek suretiyle bu kamu hukuku prensibini ifade etmiştir (m. 33 / 5).⁷³

İslâm Ceza hukukunda da “*Cezaların Şahsiliği*” ilkesi esastır. İslam Ceza hukukuna göre işlenen suçlardan ancak failin kendisi sorumlu tutulur. Aralarındaki yakınlık derecesi ne olursa olsun, bir kimsenin suçundan başkaları sorumlu tutulamaz. Bu, ilke Kur’an ve Sünnette defalarca çok açık bir şekilde ifade edilmiştir:

أَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى

“Gerçekten hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenemez.”⁷⁴

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى وَإِن تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ حِمْلِهَا لَا يُحْمَلُ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ

“Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Yükü (günahı) ağır gelen kimse onu taşımak için başkasını çağırırsa, bu çağırıldığı akrabası da olsa, onun yükünden bir şey yüklenmez.”⁷⁵

وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

“Kim bir günah kazanırsa onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah her şeyi bilicidir, büyük hikmet sahibidir.”⁷⁶

و لا ياخذ الرجل بجريرة ابيه و لا بجريرة اخيه.

“Kişi ne babasının, ne de kardeşinin suçundan dolayı sorumlu tutulmaz.”⁷⁷

لا يجني والد علي ولده و لا مولود علي والده.

“Hiçbir baba çocuğu, hiçbir çocuk da babası aleyhine suç işleyemez.”⁷⁸

72 Dönmezer, Erman, *Ceza Hukuku Dersleri*, s. 582

73 Dönmezer – Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku* c.2, s. 598

74 Necm, 38; Zümer, 7; İsrâ, 15; Enam, 164.

75 Fâtr, 18

76 Nisa, 111.

77 Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Neseî, *Sünenu en-Neseî*, Tahrim, 29, Mektebu'l-Matbuati'l-İslamiyye, Halep 1986.

78 Neseî, Kasame, 42; İbn Mace, Diyat, 26

الا لا يجني جان الا علي نفسه.

“Bir suçlu ancak kendi aleyhine suç işler”⁷⁹

Yukarıda değişik ifadelerle cezanın ancak suçu işleyene verileceği hükme bağlanmış ve cezanın şahsiliği ilkesi vurgulanmıştır. Bu ayet ve hadislerden İslam hukukunda cezai yönden sorumlu tutulacak şahsın ancak suçu işleyen şahıs olduğunu görmekteyiz. İslam hukukunda hiçbir suçlunun cezai sorumluluğunu suça herhangi bir iştirakte bulunmayan, suça ilgisi olmayan şahıs yüklenmez.

Yukarıda had, kısas, tazir ve kefaretlere incelerken de gördüğümüz gibi İslam hukukunda cezalar işleyene özgüdür, şahsidir. Ancak cezaların şahsi olmayıp kolektif olduğunu da gösteren iki müessese vardır. Bunlardan birisi Akile, diğeri Kasame'dir.

Söz konusu bu iki müessese belli bir amaca yönelik olarak İslam hukukunda devam ettirilmiştir. Her ikisinde de sadece ceza değil, tazmin yönü de bulunan diyet ödeme yükü suç ve suçlu ile zayıf da olsa ilgisi bulunan belli bir zümreye dağıtılarak bir yandan toplumda sosyal denetimin yerleşmesi amaçlanmakta öte yandan da maktulün karnının heder olması önlenmektedir.⁸⁰

4.1.1. Akile ve Şahsilik Prensibi

İslam öncesi Arapların uygulamasına İslam hukukunda düzenleme ve sınırlamalar getirilmiştir. Kasıt bulunmayan (hataen) veya kasıt benzeri (şibh-i amd) öldürme ve yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğu akile olarak tanımlanabilir.⁸¹

Kökleri Arapların eski kabile dayanışmasına kadar uzanan bir müessese olan Akile müessesesi İslam'da hukuki bir hüviyet ve meşruluk kazanması bizzat Hz. Peygamber'in tatbikatına dayanmaktadır.⁸² Örneğin:

“Huzayl kabilesinden iki kadın birbiriyle kavga ederken biri diğeri ne taş attı. Taş atan kadın öteki kadını ve karnındaki cenini öldürdü. Ölen kadının veresesi Hz. Peygamber'e gelip davacı oldular. Resulullah ceninin diyetinin, tam diyet bedelinin onda birinin yarısına ulaşacak erkek veya kadın bir köle olduğuna hükmetti. Kadının diyetinin de öldüren kadının akilesinin ödemesi gerektiğine hükmetti.”⁸³

Akilenin meşruluğu bütün fıkıh mezheplerince kabul edilmiştir. Yalnız Mutezile'den Ebu Bekir el-Esam ve Harici çevreler Kur'an'daki

79 Tirmizi, Fiten, 2; İbn Mace, Diyat, 2676

80 Bardakoğlu, “Ceza”, c. 7, s. 476

81 Hamza Aktan, “Akile”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, c. 2, s. 248.

82 Aktan, a.g.m., c. 2, s. 248

83 Ebu Davud, Diyat, 4568

muhtelif ayetlerde ifadesini bulan cezaların şahsiliği prensibiyle bağdaşmadığını ileri sürerek karşı çıkmışlardır.⁸⁴

İbn Âşûr, her bir alimin kendi re'yi ile gizli yararları araştırmaya girişmesi gerektiğini, işte o zaman bu yararların çoğunda hataen öldürmedeki diyet ödemesinde de olduğu gibi ya Müslümanların, ya bir grubun, ya da ki toplum düzeninin genel bir çıkarının olduğunun farkına varacağına altını çizmektedir. Zahirden ne gibi bir yarar sağladığı görülme de, bu diyet tüm akrabaya borç olduğu ve verilme gayesi maktulün yakınlarının gönlünü almak olduğu üzerinde düşünüldüğü zaman hem malî sorumluluğu topluca yüklenme ve akrabalar arasındaki yardımlaşmayı, hem maktulün yakınlarından çok miktarda diyet malıyla sevindirilmekle acılarının dindirilmesini ve kalplerinden intikam duygusunu silinip atılmasının temin edilmesini, hem de bu yüklü diyeti tek başına ödemekle yükümlü tutulduğu zaman düşeceği zor durumdan ve yoksulluktan kurtarılmayı sağlamakla emniyet, yardımlaşma ve rıfk gayeleri elde edilmiş bulunduğu görülmektedir.⁸⁵

Hataen veya kasıt benzeri (şibh-i amd) öldürme ve yaralama hadisesinde suç katli veya yaralanmayı gerçekleştiren kişiye ait olmasına ve şahsilik ilkesine esasen cezayı da onun tek başına çekmesi gerekmesine rağmen kendisini kaldıramayacağı bir yükü ona yükleyerek ödemeyi gerçekleştirecek imkanlarının olmaması nedeniyle, mağdur olan tarafa ödemeyi yapamayacağından daha büyük üzüntü ve kine neden olmamak adına söz konusu ceza akileye ödetilerek toplum salahlı sağlanmaya çalışılmaktadır. Toplum düzeninin bozulmayacağı, ferdin ve toplumun maslahatının sağlanması amacına uygun olarak verilen bir hükümdür.

4.1.2. Kasame ve Şahsilik Prensibi

Kur'an-i Kerim'de kasame ile ilgili doğrudan bir ayet olmamakla birlikte, Hz. Peygamber'in uygulamalarında görülmekte, "kasame", "diyat", "menakibu'l-ensar", "eyman" bablarında zikredilmiştir. Örneğin, bir hadis-i şerifte "Resûlullah (s.a.s.), kasâmeyi cahiliye devrindeki şekliyle takrir edip kabul ettiği, hatta, Hayber Yahudileri aleyhine dava ettikleri bir ölü için Ensardan bir kısım insanlar arasında kasameye hükmettiği⁸⁶ rivayet edilmektedir

Kasame İslam hukukunda, failin kesin delille belirlenemediği bir cinayet işlendiğinde suç mahallinden sınırlı sayıda bir topluluğun haklarındaki suç isnadını defetmek veya maktulün yakınlarının suç

84 Kasani, *a.g.e.*, c. 7, s. 255. Aktan, *a.g.m.*, c. 2, s. 248

85 İbn Aşur, *a.g.e.*, s. 66, 86

86 Müslim, Kasame 8, (1670); Tirmizi, Diyat. 24; Buhari, Diyat. 22; Nesei, Kasame, 39

isnadında bulunmak amacıyla mahkeme huzurunda yaptığı özel yeminlerin adıdır.⁸⁷

Belli köy ve mahallede oturan kişiler oturdukları bölgede asayişin teminine çalışmalı, bölgede tecavüze uğrayanların yardımına koşması gerekir. Zira cani ruhlu kişileri تنها yerleri, başkasına ait yerleri birisini öldürmek için mekan yaparlar ve ortadan kaybolurlar. Bunun üzerine o yer halkının hepsi ve o mülk sahibi töhmet altında kalırlar. Mağdurun o bölgede bulunuşu cinayetin onların işlediğine bir karine olur. Bu ithamdan kurtulmak için yemin etmeleri gerekir.⁸⁸

Öldürme olayı, toplumun huzurunu bozduğu gibi, maktulün ailesi için bir üzüntü sebebidir. Bu gibi zararları tamir, kederleri teskin etmek için maddi ve manevi tazminat olarak uygulanan kasame diyetin ödenmesini temin eden bir uygulamasıdır. Öldürme mekanı kamu malıysa, maktulün diyeti beytu'l-mal'den karşılanır. Böylece, ödeme toplumun tamamı tarafından gerçekleştirilmiş olup masum bir kanın heder olmasının önüne geçilir.⁸⁹

Kısacası, kasame, faili meçhul olarak bir kimsenin öldürülmüş olması halinde, ölünün bulunduğu yeri böyle bir fiilin işlenemeyeceği şekilde kontrol edebilecek durumda olanların, bazı şartlar ile diyet ödemeye mecbur olmalarıdır. Öldürülmüş olduğu iddia edilen kimsenin cesedi bir kasabada, bir mahallede, bir evde ses işitilecek kadar bir kasabaya yakın olan veya hiç kimseye ait olmayan bir yerde bulunmuş olmalıdır. Ceset iki kasaba veya iki aşiret arasında bir yerde bulunmuşsa, cesedin daha yakın olduğu kasaba veya aşiret halkı kasameden sorumludur. Faili meçhul öldürme olayında, ölünün bulunduğu toprak sahipleri kasameye tabi tutulurlar. Veli-i kısas, bunlardan elli kişi seçer. Onlar, maktulü öldürmediklerine ve öldüreni de bilmediklerine yemin ederlerse o zaman onlardan diyet alınır. İçlerinden biri yemin etmezse, veli-i kısasın isteğiyle, ikrar veya yemin edilinceye kadar hapsedilir. Veyahut diyet isterse, bütün diyeti onun ödemesine hükmolunur.⁹⁰

Burada bütün insanların birbirlerini sürekli kontrol ederek ve aralarında dayanışma sağlayarak o mahalde bir suçun işlenmesine engel olmaları arzulanmaktadır. Kasame uygulamasıyla, işlenen suç cezasız bırakılmamakta, ayrıca suçtan zarar gören kişinin yakınları failin bilinmemesi sebebiyle mağdur edilmemekte ve zararlarının tazmini yoluna gidilmektedir.⁹¹

87 Ali Bardakoğlu, "Kasame", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, c. 24. s. 528

88 Kasani, *a.g.e.*, c. 7, s. 291.

89 Kasani, *a.g.e.*, c. 7, s. 290

90 İlhan Akbulut, "İslam Ceza Hukukunda Suçlar ve Cezalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2003, c. 52 / sy. 1, s. 173.

91 Aybars Pamir, "İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kasame Müessesesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2005, c. 54 / sy: 4s. 344.

Kasame müessesesinin varlığında amaç, maslahatlardan canı korumak, insanın şeref ve haysiyetine yönelik haksız tecavüzleri önlemek ve insana yönelen tecavüzlere ilgisiz kalan toplumu cezalandırma, öldürülen kimsenin kanununun heder olmasının, faili meçhul bir cinayete kurban gitmesinin önüne geçmektir.

Kasame müessesesi cezaların şahsiliği ilkesine ters düştüğü görülse de, bir görüşe göre, ceza değil, tazminat niteliği taşıdığı için cezaların şahsiliği ilkesine de aykırı düşmemektedir. Çünkü İslam hukukunda genel kural, taksirli suçların cezalandırılmamasıdır. Maktulun bulunduğu yerdeki insanların diyet ödemekle sorumlu tutulmaları, mağdura yardımda bulunmaması ve güvenliğinden sorumlu oldukları bölgeyi koruyamadıklarından dolayıdır. Diyetle mükellefiyetleri kusurlarından dolayıdır. Diyet ise, burada cezadan çok tazminat niteliği taşımakta ve maktulün diyeti başka bir ifadeyle bedeli ödenmektedir. Bu da, kasamenin cezaların şahsiliği ilkesine aykırı olmadığını göstermektedir.⁹²

Kasameyi maslahat prensibi açısından değerlendirecek olursak, maslahat toplum ve kişileri hedeflemesi bakımından ikiye ayrıldığı için altını çizmemiz gerekir:

Toplum (kamu) yarar: bu maslahat türü tüm Müslümanların veya çoğunluğunun salâhının bulunduğu bir yarardır. Ülkenin savunulması, cemaatin birliğinin parçalanmaktan, dinin zevalden, Mekke ve Medine'nin gayr-i müslimlerin eline geçmekten, Kur'an'ın tüm hafızlarının tükenmesi ve Mushafların telefıyla bütün olarak dağılma ve değiştirilmeden, sünnet ilminin uydurmaların girmesinden korunması gibi salâhı ve fesadı bütün Müslümanları ilgilendiren yararlar bu maslahat türüne örnektir. Dini ilimlerin tahsili, cihad, Müslümanlar için bir kuvveti sağlamaya yarayan ilmin tahsili gibi farz-ı kifayelerin çoğu da böyledir.⁹³

Özel yarar veya cüz'i yarar: *el-Maslahatu'l-hassa*, aynı zamanda da *el-maslahatu'l-cüz'iyetu'l-hassa* olarak nitelendirilen bu türde ise, umumun değil, bireylerin çıkarları söz konusudur. Çünkü her birinin salâhı aynı zamanda toplumun da salâhıdır. Muamelatla ilgili hukuk normları onların korunmasını üstlenmiştir. Örneğin, sefahin sefahlik süresi boyunca tasarruf ehliyetinin elinden alınmasıyla malının israftan korunması böyledir. Burada, sefahin malı ancak ergenlik çağına geldiğinde tasarruflarında bilinçli olma özelliğini kazanması dolayısıyla, malı kendisine teslim edilir. Gündülen amaç, mal sahibinin veya kendisinden sonra mirasçısının çıkarını sağlamaktır. Çoğunluğun çıkarı söz konusu değildir.

92 Kasani, *a.g.e.*, c. 7, s. 290; Zeydan, *a.g.e.*, s. 115

93 İbn Aşur, *a.g.e.*, s. 66, 86

Cezalar birey ve toplumu hedef alan mefsedetlerin giderilmesi, bu anlamda fert ve toplumun onurunun korunması amacıyla meşru kılınmıştır. Toplum yararı güdülen maslahatlarda uygulanan cezayla daha büyük bireysel ve toplumsal zararların önüne geçilmesi amaçlandığından suçlunun bireysel menfaati kamu menfaatine feda edilmiştir. Özel maslahatlarda ise, bireyin menfaatinin aynı zamanda toplumun menfaati olduğu, bir bakıma onun da sonuç itibariyle kamu menfaatine dönüştüğünü ifade edebiliriz.

SONUÇ

İslam Ceza hukukunun temel gayesi, toplum düzenini korumaktır. Ceza hukukundaki tüm hükümler insanların maslahatlarını koruma amacı güder. Fıkıh literatüründe Cüveyni'den Gazzali'ye, Gazzali'den Karafi'ye, Karafi'den Şatibi'ye, Şatibi'den Tahir b. Aşur'a kadar beş temel maslahatlar ve bunların korunması ilkesi geliştirilmiştir. Bu görüşe göre, tüm emir ve yasaklar kulların ıslahı ve maslahatları içindir. Bugün bu ilkeye dayanarak cezalandırmanın caydırıcı olduğunu, insanların maslahatının bozulmaktan korunması amacıyla konmuş olduğunu söyleyebiliyoruz.

Yukarıda cezaları ele alırken gördüğümüz üzere cezalar şahsidir. Kimsenin suçu başkasına yüklenmemiştir. Akile ve Kasame uygulamalarında da esas itibariyle cezanın şahsiliği ilkesi geçerlidir. Söz konusu ilkenin Akile ve Kasame için geçersizliğini gösteren husus maslahat prensibinin toplum düzenini korumak, kamu yararı ve özel yararı sağlamak, kamu ve birey lehine zararı giderilmesini temin etmek amacıyla devreye girmesidir. Nitekim gördüğümüz gibi, hem Akile'nin, hem de Kasame'nin sosyal zaruret bakımından önemi inkar edilemez.

KAYNAKÇA

- Akbulut İlhan, "İslam Ceza Hukukunda Suçlar ve Cezalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2003, c. 52 / sy 1, ss. 167-181
- Aktan Hamza, "Akile", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, c. 2, ss. 248-249.
- Bardakoğlu Ali, "Ceza", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, c. 7, ss. 469 – 482.
- Bardakoğlu Ali, "Diyet", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, c. 9, ss. 473 – 479
- Bardakoğlu Ali, "Kasame", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, c. 24, ss. 528-530.
- Bardakoğlu Ali, "Kasame", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, c. 24, ss. 528-530.
- Başoğlu Tuncay (2011), "Ta'zir", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011. c. 40, ss. 198-202
- Bebek Adil, "Ceza", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1993, c. 7, 469 – 482.
- Buhari Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah, *Sahihü'l-Buhari*, Daru Tuği'l-Necah, 1422.
- Dönmez İbrahim Kafi, "Maslahat", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2003, c. 28, ss. 79-94
- Dönmezer Sulhi, Erman Sahir, *Ceza Hukuku Dersleri Umumi Kısım*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1958
- Dönmezer Sulhi, Erman Sahir, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Genel Kısım*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1979, 3 c.
- Ebu Zehra Muhammed, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, trc: İbrahim Tüfekçi, İstanbul 1994
- Fasi Allal, *Makasidu's-Şeriatil-İslamiyye ve Mekarimuha*, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1993
- Gazzali Ebu Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed, *Mustasfa min İlmi'l-Usûl*, Beyrut 1324.
- Hassan Hüseyin Hamid, *Nazariyetü'l-Maslaha fi Usûlü'l-Fıkh*, Kahire 1981
- İbn Aşur Muhammed Tahir, *Makâsıdu's-Şeriatil-İslamiyye*, eş-Şeriketüt-Tunisiyye, Tunus 1985.
- İbn Ferhun Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Ebu'l-Kasım, *Tebstratü'l-Hukkam Fi Usulil-Akziye ve Menahici'l-Ahkam*, Kahire 1986, 2 c.
- İbn Kayyim el-Cevziyye Ebu Abdullah Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed, *et-Turuku'l-Hukmiyye Fi's-Siyaseti's-Şer'iyye*, Matbaatu'l-Adab, Kahire 1317.
- İbn Manzur Ebul'Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem *Lisanu'l-Arab*. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009
- Kasani Alaaddin Ebi Bekr b. Mes'ud, *Bedai'u's-Sana'i' fi Tertibi 'ş-Şerai'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcut. Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1418, c. 7
- Maverdi Ebu'J-Hasan, *El-Ahkamu's-Sultaniyye*, Matbaatu Mustafa el-Bubi el-Halebi, Mısır 1966.
- Nesei Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l-Kubra*, Müessesetü'l-Risale, Beyrut 2001
- Nesei Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sünenü en-Nesei*, Halep 1986
- Pamir Aybars, "İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kasame Müessesesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2005, c. 54 / sy. 4, ss. 343-354
- Şâtibi Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Girnati, *el-Muwâfakât fi Usûli's-Şeriat*, nşr: Abdullah Derraz, Kahire 1975

- Şelebi Muhammed Mustafa, *Usu'l-Fıkhî'l-İslamî f'l-Mukaddemeti'l-Ta'rifîyyeti bi'l-Usûl ve Edilleti'l-Ahkâm ve Kavâidi'l-İstinbât*, Beyrut 1986/1406
- Taner Tahir, *Ceza Hukuku Genel Kısım*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1949
- Tarablusi Alaeddin Ebu'l-Hasen Ali b. Halil, *Munû'l-Hukkam fi-ma Yeteradedü Beyne'l-Hasmeyni Mine'l-Ahkam*, Mısır 1973.
- Tirmizi Ebû İsâ Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, *Camîu'l-Kebîr Süneni't-Tirmizi*. Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut 1998, 6 c.
- Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.585d089decc318.61409351 (ET: 23.12.2016)
- Udeh Abdulkadir, *et-Teşriu'l-Cinai'l-İslamî Mukarinen bi'l-Kanuni'l-Vad'i*. Dârü't-Türas, Kahire 1977, 2 c.
- Yaran Rahmi, "Kefaret", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, c. 25, ss. 177-182.
- Zeydan Abdülkerim, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Beyrut 1999/1420

